



# Dějiny idejí

Pierre  
Hadot

---

Závoj Isidin

ESEJ O DĚJINÁCH  
IDEJE PŘÍRODY

VYŠEHRA D

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication F. X. Šalda, bénéficie du soutien du Ministère Français des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en République tchèque et de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází s laskavou pomocí francouzského Ministerstva zahraničních věcí, Velvyslanectví Francouzské republiky v České republice a Francouzského institutu v Praze v rámci podpůrného programu F. X. Šalda.

Pierre Hadot

Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de Nature

Copyright © Editions Gallimard, 2004

Translation © Magdalena Křížová, 2010

ISBN 978 - 80 - 7429 - 013 - 8

# Obsah

Předmluva .....	13
Prolog z Efesu. Věta plná hádanek .....	18

## I. Závoj smrti

1. Hérakleitův aforismus: Co se rodí, tíhne k zániku .....	23
--	----

## II. Závoj přírody

2. Od <i>fysis</i> k Přírodě .....	31
Od relativního užití k užití absolutnímu / 32 Platón / 34 Aristotelés / 36 Maximy přírody / 37 Stoikové / 38 Personifikace Přírody / 39	
3. Tajemství bohů a tajemství přírody .....	41
Božská tajemství / 41 Tajemství přírody / 42 Příroda jako tajemství / 45 Tajemství přírody ve středověku a novověku /46	

## III. „Příroda se ráda skrývá“

4. Hérakleitův aforismus a alegorický výklad .....	51
Teologická fyzika / 51 Filón Alexandrijský / 56	
5. „Příroda se ráda zahaluje“. Závoj mýtu a závoj těla .....	61
Mytická fyzika v Platónově <i>Timaiovi</i> a epikurejská kritika / 61 Příroda je nižší realita, a proto se ráda zahaluje /62	

6. Kalypsó aneb „obrazotvornost s dlouhými závoji“ ..... 68  
 Podřadnost Přírody / 68 Pláště Přírody a obrazotvornost / 69  
 Stud Přírody / 71 Akt a oděv ve výtvarném umění / 73 Přírodní  
 proces a proces obrazotvornosti / 74
7. Duch pohanství ..... 76  
 Příroda, bohové a tradiční kult / 76 Obrana pohanství a tolerance:  
 Themistios a Symmachus / 78 „Telestika“. Císař Iulianus / 80
8. „Bohové Řecka“ ..... 84  
 Pohanské mýty v křesťanském světě. Středověk / 84 Renesance / 86  
 Schillerovi „Bohové Řecka“ / 88

#### IV. Odhalování tajemství přírody

9. Prométheus a Orfeus ..... 97  
 Fyzika jako cesta k odhalování tajemství přírody / 97 Soudní pro-  
 ces / 98 Kontemplativní fyzika / 101 Prométheus a Orfeus / 101

#### V. Prométheovský přístup. Odhalování tajemství přírody pomocí techniky

10. Mechanika a magie od antiky do renesance ..... 107  
 Prométheovský postoj / 107 Antická mechanika / 107 Antická ma-  
 gie / 112 Přirozená magie v pozdním středověku a v renesanci / 114  
 Mechanika a magie ve středověku a v renesanci / 118
11. Experimentální věda a mechanizace přírody ..... 122  
 Experiment v antice a ve středověku / 122 Dědictví magie a mecha-  
 niky / 123 Mechanistická revoluce 17. století / 125 Tajemství pří-  
 rody / 131 Křesťanské zdroje mechanicismu / 132 Božské tajem-  
 ství / 133 „Konstruktér na odpočinku“ / 136 „Smrt přírody“? / 137
12. Kritika prométheovského přístupu ..... 139  
 Nicotná zvědavost / 139 Kritika ovládnání přírody pomocí tech-  
 niky / 141 Primitivismus / 143 Novověké obavy: Rousseau a Goet-  
 he / 146 Obavy dneška / 149

## VI. Orfický přístup. Odhalování tajemství přírody v řeči, poezii a umění

13. Fyzika – věda založená na dohadech ..... 153  
Dvojí metoda odhalování tajemství přírody / 153 Platónův *Timaios* / 154 Konjunkturální povaha fyziky / 157 Mnohost výkladů téhož fenoménu / 159 „Zachránit jevy“ / 160
14. *Veritas filia temporis* ..... 163  
Naděje bádání / 163 Idea pokroku poznání v antice / 164 Pokrok jako postupné zjevování / 165 Pokrok jako výsledek badatelského úsilí generací / 167 Seneca a moderní vývoj ideje pokroku / 169 Pravda je dcerou času / 172 Vědecký pokrok jako společné dílo lidstva a nekonečný úkol / 174
15. Zkoumání přírody jako duchovní cvičení ..... 177  
Radost z poznávání / 177 Kontemplace přírody a vznešenost duše / 178 Studium přírody jako etika objektivit / 180 Studium přírody ve službách lidstva / 182
16. Chování přírody – šetrné, hravé či marnotratné? ..... 184  
Příroda jako šetrný hospodář / 184 Hravá Příroda / 189 Marnotratná Příroda / 191
17. Poetický model ..... 194  
Příroda jako básník / 194 Hieroglyfický jazyk Přírody / 195 Báseň vesmíru / 197
18. Estetické vnímání a zrod forem ..... 202  
Tři přístupy ke skutečnosti / 202 Zobecněná estetika / 206 Vznik forem / 208 Polarita a vzestup / 210 Spirála a *serpentinata* / 211 Kosmická extáze / 214

## VII. Isidin závoj

19. Artemis a Isis ..... 221  
Artemis Efeská / 221 Isis / 223 Isidin závoj / 224 Motiv odhalení závoje / 225

## VIII. Od tajemství přírody k mystériu bytí. Bázeň a úžas

20. Isis bez závoje .....	233
„Génius odhaluje bustu Přírody“ / 233	Goethova vědecká metoda / 238
„Mystérium na plném světle“ / 239	
21. Posvátná hrůza .....	246
Vývoj vztahu k přírodě / 246	Isis u Plútarcha a Prokla / 248
Isis zednářů / 250	Isis v německém preromantismu a romantismu / 252
Prožitek vznešeného a posvátné chvění / 258	
22. Příroda jako Sfinga .....	264
Vůle k pravdě a zbožňené zdání / 264	Isidin závoj a Příroda jako Sfinga / 268
„Cudnost“ Pravdy a Baubó / 271	Dionýská extáze / 275
23. Od tajemství přírody k mystériu bytí .....	278
Schelling / 278	Mystérium existence a úzkost / 279
Hérakleitův aforismus u Heideggera / 281	Úzkost, nevolnost, úžas... / 284
Závěr .....	291
Obrazová příloha .....	295
Poznámky .....	307
Zkratky .....	358
Rejstřík .....	359
Poznámka překladatelky .....	369



Věnováno Arnoldu Davidsonovi  
a Dianě Brentariové  
na důkaz přátelství a úcty

Měli bychom mít větší úctu ke *studu*, s nímž se Příroda skryla za hádanky a pestré nejistoty.

Nietzsche, *Radostná věda*, předmluva, § 4

Svlékat bohyně z jejich rouch se neshoduje s mými zásadami exegeze a prohlašuji, že to pokládám za rouhání.

Bohyně nemůžeme vysvléci z rouch, neboť jejich atributy jsou jejich podstatou.

Santayana, *Soliloquies in England*, London 1937, s. 241

# Předmluva

O napsání této knihy uvažuji už víc než čtyřicet let. Kolem roku 1960 jsem se začal zajímat o proměny významu pojmu „tajemství přírody“ od antiky do novověku. Později mě uchvátila filosofie přírody a zaobíral jsem se myšlenkou, zdali by podobný způsob zkoumání přírody, pochopitelně v modifikované podobě, nešlo oživit i v současnosti. V té době mě ovšem plně zaměstnávalo učení a další povinnosti, takže jsem se této problematice nemohl věnovat do hloubky. Nicméně v souvislosti se svým tehdejším plótinovským bádáním jsem na symposiu skupiny Eranos v roce 1968 přednesl příspěvek s názvem *Vztah novoplatonismu k západní filosofii přírody*, kde jsem představil některé myšlenky, jež mi byly blízké. Zvláštní pozornost jsem věnoval Goethovi, básníkovi a učenci v jedné osobě, v jehož pohledu na přírodu se snoubí hledisko estetické a vědecké. Tehdy jsem se také poprvé setkal s obrazem a textem, které se staly východiskem této práce.

Pokusím se nyní v krátkosti zasadit zmíněný text a obraz do historických souvislostí. Mezi 16. červencem 1799 a 7. březnem 1804 podnikl německý učenec Alexander von Humboldt v doprovodu botanika Aimé Bonplanda mimořádně zajímavou expedici do Jižní Ameriky, kde nashromáždil úctyhodné množství zeměpisných a etnografických poznatků. První výsledky svých výzkumů zveřejnil Humboldt ve zprávě podané roku 1805 francouzské Akademii věd a vydané knižně o dva roky později pod titulem *Esej o geografii rostlin*. Téhož roku 1807 byl v Tübingen publikován německý překlad tohoto textu s názvem *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*, a právě v tomto vydání se objevuje věnování Goethovi, jímž chtěl Humboldt veřejně vyjádřit svůj dík autorovi *Metamorfózy rostlin*.<sup>1</sup> Stránku s věnováním zdobí grafika od švédského

sochaře Thorvaldsena, vytvořená podle badatelova zadání. Stačí jediný pohled na tuto krásnou alegorickou rytinu (*obr. 1*), abychom si uvědomili, jak vzdáleni jsme dnes od duchovního univerza sdíleného učenci, malíři a básníky ještě na počátku 19. století. Pro tehdejší vzdělance byla symbolika obrazu naprosto srozumitelná, zatímco dnešnímu divákovi její smysl uniká. Koho má představovat postava nahého jinocha, který drží v levé ruce lyru a pravíci odhrnuje závoj ze sochy záhadné bohyně? Kdo je ta bohyně s rozevřenými dlaněmi, jíž z hrudi vyrůstají tři řady prsou a spodní část těla je zanořena do úzké schránky zdobené motivy zvířat? A proč leží bohyni u nohou Goethova *Metamorfóza rostlin*?

Odpověď naznačil už sám Goethe, když napsal: „A. von Humboldt mi zaslal překlad své *Eseje o geografii rostlin* s lichotivou ilustrací, která napovídá, že i Poezie dokáže odhalit závoj Přírody.“<sup>2</sup> Avšak i toto vysvětlení zůstává pro moderního čtenáře hádankou. Proč spatřuje Goethe v této bohyni Přírodu? Proč by měla Příroda skrývat nějaká tajemství? Jaký závoj z ní máme snímat? A proč právě poezie má toho být schopna?

Stručnou odpověď na tyto otázky jsem vyslovil na konferenci pořádané v červnu 1980 Akademií věd a literatury v Mohuči.<sup>3</sup> Pojem tajemství přírody je třeba nahlížet z perspektivy Hérakleitova aforismu „Příroda se ráda skrývá“. Socha přírody, z níž odhrnuje závoj Apollón, bůh poezie, znázorňuje Přírodu jako bohyni vzniklou splynutím Artemidy Efeské a Isidy, oné Isidy, jejíž socha nesla podle Plútarchova svědectví nápis: „Žádný smrtelník neodhalil můj závoj.“ Na této konferenci jsem v krátkosti shrnul dějiny metafory snímání závoje přírody. Uvedenými tématy jsem se zabýval rovněž v přednáškovém cyklu na Collège de France v roce 1982/83. V následujících letech jsem pak dále rozpracoval tři tematické okruhy, které představují podle mého názoru trojí aspekt téže problematiky: tradici výkladu zmíněného Hérakleitova zlomku, vývoj pojmu „tajemství přírody“ a konečně motiv Isidy ve výtvarném umění a v literatuře.

Kniha, kterou držíte v ruce, shrnuje výsledky mého dosavadního bádání. Jedná se v první řadě o práci historickou, která pokrývá období sahající od antiky až k počátkům 20. století a mapuje

vývoj vztahu člověka k přírodě výhradně z pohledu metafory „snímání závoje“. Rád bych ještě upozornil, že záměrně ponechávám stranou dva problémy, které s tajemstvími přírody úzce souvisí. První z nich je sociologického charakteru a týká se esoterismu: nejen příroda si žárlivě střeží svá tajemství, ale podělit se o ně nechtějí ani ti, kteří do nich pronikli. Čtenáře, které toto téma zajímá, mohu odkázat na vynikající a obsáhlou studii Williama Eamona *Science and the Secrets of Nature. Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, Princeton 1994 (druhé vydání 1996). Tato kniha, která by si zasloužila francouzský překlad, se velice zevrubně zabývá fenoménem, který ve své době představovaly jednak početné „knihy tajemství“, oblíbené především ve středověku a raném novověku, a dále vznik akademií, jež sdružovaly v Itálii, Francii a Anglii učence pátrající po tajemstvích přírody. Tento historický fenomén sehrál významnou úlohu při zrodu moderní vědy. Z téže sociologické perspektivy vychází i článek Carlo Ginzburga „High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries“, *Past and Present*, 73 (1976), s. 28–41.

Tím druhým problémem je psychologický a psychoanalytický rozměr Isidy, personifikované Přírody, v podobě postavy ženy, z níž je snímán závoj. Jelikož se mi nedostalo potřebného vzdělání v medicíně a psychoanalýze, této otázky se pouze letmo dotýkám v kapitole o Nietzsche. Z feministického pohledu se touto problematikou zabývá kniha Carolyn Merchantové *The Death of Nature, Women, Ecology and the Scientific Revolution*, San Francisco 1980 (druhé vydání 1990). Tato práce je nesmírně cenná jak pro šíři nashromážděných informací, tak vzhledem k pronikavosti úvah o směřování západní civilizace. Za pozornost stojí také studie Evelyn Fox Kellerové „Secrets of God, Nature and Life“, *History of the Human Sciences*, 3, č. 2 (1990), s. 229–242.

V této knize se pokouším dokázat, že většina pojmů a představ, které dodnes slouží k vytčení metod a cílů přírodních věd, má své kořeny v antické řecko-latinské tradici. Například Bertrand de Saint-Sernin ve své významné studii o fyzikálně-chemickém uspořádání přírody cituje pasáž z Pascala, v níž zaznívá mimo jiné

věta: „Tajemství přírody jsou skrytá; ačkoliv působí neustále, její účinky ne vždy rozpoznáme.“<sup>44</sup> Saint-Sernin k tomu dodává: „Tato slova jsou jasným dokladem náboženského původu pozitivistické teorie poznání. Zmínka o skrytých tajemstvích totiž odkazuje na knihu Jób, v níž Bůh Jóbovi předvádí divy stvoření, aniž by mu odhalil způsob, jakým vznikají.“ Je sice pravda, že do jisté míry nelze pozitivismu upřít křesťanský základ, a to proto, že odmítá překročit poznatky získané pozorováním a pokusy, jak o tom budeme hovořit v jedenácté kapitole. To však nic nemění na tom, že výraz „skrytá tajemství přírody“ nepochází z Bible, nýbrž právě z antické filosofie, v níž se často setkáme s obraty jako *arcana naturae*, *secreta naturae* či *aporrhéta tés fyseós*. To bude naším tématem ve třetí kapitole.

Hans Blumenberg, můj přítel, jehož odchod mne bolestivě zasáhl, ve své knize *Paradigmen zu einer Metaphorologie* (Frankfurt 1998, první vydání 1960) překvapivým způsobem dokázal, že dějiny některých metafor, z nichž mnohé nelze adekvátně převést na teze či pojmy – jako třeba obnaženost pravdy, příroda jako písmo a jako kniha, svět jako hodinový stroj –, nám pomáhají odhalit napříč historickými údobími vývoj filosofických názorů a představ o světě. Tyto tradiční metafory mají blízko k tomu, co se v rétorice označuje jako *loci communes* či *topoi*. Jsou to slovní spojení, obrazy a metafory, které filosofové a spisovatelé přejímají jako hotové vzorce a domnívají se, že jich svobodně užívají, ve skutečnosti však hluboce ovlivňují jejich myšlení. Po staletí se tato pojmenování, obrazy a metafory dědí z generace na generaci jako jakýsi program, který má být naplněn, jako cíl, k němuž se směřuje, či postoj, který je třeba zaujmout – byť se smysl jim přikládán v průběhu dějin zásadně proměňuje. Tyto ideje, obrazy a symboly inspirují umělecká díla, básně, filosofická pojednání, dokonce i způsob života. A právě do uvedeného rámce dějin metafor a *topoi* směřuje i naše studie, ať už pojednává o výroku „Příroda se ráda skrývá“, o motivu snímání závoje nebo o bohyni Isis. Pomocí uvedených obrazů a metafor býval vyjadřován a zpětně i ovlivňován postoj člověka k přírodě.

Čtenáře možná zarazí dvojí pravopis slova „příroda“ v této knize, totiž střídavě s malým a velkým písmenem na začátku. Rozhodl jsem se zachovat pravopis s velkým písmenem tam, kde je takto užít v citovaných textech,<sup>5</sup> a dále všude, kde ze souvislosti jasně vyplývá, že je řeč o Přírodě jako personifikované bytosti, transcendentní entitě či přímo bohyni.

Rád bych z celého srdce poděkoval všem, kdo mi při psaní této knihy pomáhali získáváním materiálů, svými návrhy a připomínkami. Zvláštní poděkování patří Ériku Vigneovi za jeho trpělivost a rozumná doporučení a Sylvii Simonové za její podporu. Stejně uznání bych rád vyjádřil Concettě Lunové za laskavou a užitečnou pomoc s řadou problémů, které s sebou nesly příprava bibliografie a redakce knihy. Cennou pomoc a radu mi poskytli i Monique Alexandreová, Véronique Boudon-Millotová, Ilsetraut Hadotová, Sandra Laugierová, Jean-François Balaudé, René Bonnet, Louis Frank, Richard Goulet, Dieter Harlfinger, Philippe Hoffmann, Nuccio Ordine, Alain Segonds, Brian Stock a Jacques Thuillier. Jim všem patří můj veliký dík.

Pierre Hadot

# Prolog z Efesu. Věta plná hádanek

Celým naším výkladem nás bude jako červená nit provázet trojice navzájem propletených témat: proslulý výrok Hérakleitův „Příroda se ráda skrývá“ a jeho osudy v průběhu dějin, pojem tajemství přírody a konečně pod závojem ukrytý obraz Přírody, reprezentované jako Artemis-Isis. Je proto symbolické, že námi vyprávěný příběh začíná právě v maloasijském Efesu, a to kolem roku 500 př. Kr., kdy podle tradice<sup>1</sup> uložil Hérakleitos, jeden z nejstarších řeckých myslitelů, do chrámu věhlasné Artemidy Efeské knihu, pravděpodobně bez názvu, v níž shrnul veškeré své vědění.

V této knize se nacházel i tajuplný výrok,<sup>2</sup> sestávající z pouhých tří řeckých slov, *fysis kryptesthai filei*, překládaných tradičně „Příroda se ráda skrývá“, ačkoliv Hérakleitos nejspíše neměl nic podobného na mysli. Následující generace se neustále pokoušely vyloužit smysl těchto tří slov a nám se zdá, jako bychom v nich tušili první záblesk úvah o mystériu bytí, ačkoliv možná jsou jen ozvěnou pradávného, věkovitého rozjímání. A uvnitř efeského chrámu stála socha bohyně Artemidy, idol z černého dřeva s hrudí a šijí zdobenou šperky a přívěšky a spodní částí těla zanořenou v úzkém pouzdře: i tato záhadná, tajemstvím opředaná postava se vynořuje z hlubin dávnověku (*obr. 2*).

Na dlouhé cestě, po níž se nyní vydáváme, budeme pozorovat, jak se po tisíciletí prolínaly osudy onoho výroku s osudy božské postavy Artemidy, která – jak ještě uvidíme – postupem času splynula s Isidou; krok za krokem budeme rovněž sledovat proměny motivu závoje a jeho snímání, ať už půjde o závoj smrti, závoj Isidin, o tajemství Přírody či mystérium bytí.

Tři řecká slova *fysis kryptesthai filei*, která vyslovil a napsal Hérakleitos, zůstanou navždy obtěžkána mnoha významy – těmi,



kteří do nich vložil sám Hérakleitos, i těmi, jež v nich nacházela následující staletí. Svě tajemství si ponesou ještě dlouho, možná navždy. Podobně jako Příroda, i tato slova se ráda skrývají.

Co chtěl tímto výrokem Hérakleitos říci? Na tuto otázku je nesmírně obtížné odpovědět, a to ze dvou důvodů. Především už ve starověku byl temný styl Hérakleitovy řeči příslovečný. Dvě stě let po jeho smrti říká Aristotelés, že text filosofa z Efesu nikdo nedokáže rozčlenit do vět, neboť „bývá nejasno, k čemu něco náleží, zda k tomu, co následuje, či k tomu, co předchází“.<sup>3</sup> Tato temnost až nesrozumitelnost je ostatně jedním z charakteristických rysů archaického mudrosloví, jež se s oblibou vyjadřovalo v hádankách. Sedmero mudrců v Platónově *Prótagorovi* projevuje svou moudrost „stručnými pamětihodnými výroky“, které pak věnují jako prvotiny Apollónovi do jeho chrámu v Delfách. Takový je styl nejstarší filosofie, tvrdí Platón: „lakónská stručnost“.<sup>4</sup> Hérakleitos se však nezastavuje u zhuštěné, enigmatické formy vyjádření, ale skrze tuto literární formu chce nechat vysvitnout to, co je podle něj zákonem vši skutečnosti: soubor protikladů a věčná proměna, jež je důsledkem odvěkého střetávání protivných sil.

V žádném případě se proto nemůžeme spoléhat na interpretace, které k tomuto nejasnému textu přinesli starověcí filosofové, a to i proto, že se po vystoupení Sókrata, Platóna a Aristotela pohybovali ve zcela odlišném myšlenkovém světě, než jaký byl vlastní efeskému filosofovi. Jazyk filosofie se vyvinul, myšlení se vydalo jinými cestami a tehdejší autoři – konec konců jako mnozí dnešní – si ani neuvědomovali, nakolik se ve svých výkladech míjejí s původním smyslem interpretovaného textu. Máme-li se pokusit Hérakleitovu výrok správně porozumět, musíme jej srovnávat s jeho vlastními texty, popřípadě s autory, kteří mu nejsou příliš časově vzdáleni. Pokud jde o samotného Hérakleita, materiál ke komparaci je bohužel dosti omezený: nemáme k dispozici více než sto dvacet šest zlomků z jeho díla, všeho všudy sotva deset stránek textu. Všechny tyto fragmenty mají podobu krátkých výroků, hádankovitých aforismů, a často se vyznačují antitetickou stavbou, čímž odrážejí samo uspořádání veškerého bytí, jehož podstatou je souběh protikladů.

# I. Závoj smrti

# 1. Hérakleitův aforismus: Co se rodí, tíhne k zániku

Abychom Hérakleitovu výroku porozuměli, musíme se pokusit ozřejmit význam tří slov. Nejprve připomeňme, že s podobnými frázemi obsahujícími sloveso *filein* (mít rád) se setkáváme často nejen u Hérakleita, ale také u tragiků a dokonce ještě u Hérodota, například: „Vítř obyčejně [doslova ‚rád‘] vane,“<sup>1</sup> nebo u Démokrita: „Stud vznikává [doslova ‚rád vzniká‘] právě z oněch činností.“<sup>2</sup> Výraz „rád“ tu neoznačuje cit, nýbrž přirozenou či obvyklou tendenci, děj nebo činnost, k nimž dochází zpravidla anebo nutně.

Jaký je potom podmět této věty, subjekt, o kterém se tu říká, že se „obvykle skrývá“ či „má tendenci se skrývat“? Tím podmětem je *fysis*, slovo, které má v Hérakleitově době celou škálu významů, rozhodně však neoznačuje Přírodu jako celek nebo jako princip všech jevů. Základní významy slova *fysis* jsou v této době dva. Buďto se jím vyjadřuje povaha či přirozenost jednotlivé věci, anebo proces jejího vznikání, povstávání, zrození a růstu.

První z uvedených významů máme u Hérakleita dobře doložen. Prohlašuje například, že jeho metoda spočívá v rozlišení každé věci podle její přirozenosti,<sup>3</sup> což z hlediska Hérakleitova učení, jak je známe z jiných zlomků, značí zřejmě odhalení souběhu protikladů, který je všem věcem vlastní. Pokud přijmeme tento význam slova *fysis*, pak by se výraz „skrývat se“ mohl vztahovat k obtížím spojeným s poznáváním právě přirozenosti věcí. Ostatně slova *kryptein* a *kryptesthai* mohou u Hérakleita nabývat smyslu „skrývat se před poznáním“; například o delfském Apollónovi Hérakleitos prohlašuje: „Ani nemluví, ani neskrývá, nýbrž dává znamení.“<sup>4</sup> Je tedy docela dobře možné, že smysl našeho aforismu je tento: „Přirozenost (ve smyslu povaha věci, její vnitřní síla či

život) se ráda skrývá, není zjevná.“ Tato interpretace pak umožňuje dvojí výklad: buďto výrok znamená, že přirozenost věcí bývá obtížně poznatelná, anebo že přirozenost věcí touží zůstat utajena, moudrý ji má skrývat.<sup>5</sup>

Nabízí se ovšem otázka, zdali tu výraz *fysis* nevystupuje v druhém smyslu, totiž jako proces vznikání, zrodu věcí. Tento význam je v Hérakleitově době rovněž doložen; nejlepší příklad nalezneme u Empedokla: „U žádné smrtelné věci není rození (*fysis*), není též konce v záhubné smrti, nýbrž je míšení jen a vzájemné střídání věcí smíšených, avšak lidé to rozením (*fysis*) nazývají.“<sup>6</sup> Empedoklés má na mysli toto: lidé se mýlí, pokud se domnívají, že *fysis* je proces, ve kterém věci počínají existovat – neboť ve skutečnosti je to proces míšení a vydělení ze směsi preexistujících věcí. Výraz *fysis* tu každopádně označuje vznikání. Hérakleitův aforismus by tedy mohl znamenat: „Proces zrodu a utváření věci se obvykle skrývá.“ Stále bychom se pak pohybovali v oblasti skrývajících se poznání, a tak by se tento aforismus podobal jinému Hérakleitovu výroku: „Ani ten, kdo prochází všechny cesty, nemůže svým krokem najít hranice duše: tak hluboké má určení (*logos*).“<sup>7</sup> Ze srovnání obou výroků bychom pak mohli vyvodit, že *fysis* se podobá *logu*, tedy jakési síle, která sjednocuje protiklady.

Což nás nakonec přivádí k závěru, že výrazu *kryptesthai* je třeba rozumět zcela jinak. Toto sloveso se v aktivním tvaru *kryptein* i v mediálním *kryptesthai* užívá také ve významu „pohřbít“, podobně jako sloveso *kalyptein* (zahalit). Kalypsó, ta slavná Kalypsó, která u sebe zdržovala Odyssea, je bohyně smrti.<sup>8</sup> Tento význam odráží jak představu země přikrývající mrtvého, tak i roušky, jíž pozůstalí zahalují hlavu zesnulého. Například v Euripidově *Hippolytovi* žádá Faidra chůvu, aby jí zahalila tvář, neboť je vyděšená z vášně, která ji spaluje. Chůva Faidru uposlechne: „Již tě zahalím hned. Ach, kdy asi smrt i mě svým závojem zastře?“<sup>9</sup> Smrt tu vystupuje jako závoj, temnota, mračno.<sup>10</sup> Tento druhý význam slov *kryptein* a *kryptesthai* nám otevírá novou interpretaci Hérakleitova zlomku. Už jsme viděli, že *fysis* označuje často zrození, a *kryptesthai* zase může evokovat zánik, smrt. V tom případě by tu stály

proti sobě zrození a smrt, vznik a zánik, a výrok by získal antitetickou stavbu, tak charakteristickou pro celkového ducha Hérakleitova učení.

I tuto antitetickou strukturu lze vyložit dvojím způsobem. Můžeme předpokládat, že slova *fysis* a *kryptesthai* (ve tvaru mediálním) zde mají aktivní význam. Tím získáme následující překlad: „To, co působí zrození, obvykle způsobuje i smrt.“ Jinými slovy život i smrt jsou dílem jediné síly. Můžeme však také vyjít z varianty, že obě slova jsou tu užita v pasivním významu. Slovo *fysis* by pak podobně jako u Aristotela<sup>11</sup> označovalo výsledek procesu vývoje, formu, která při něm vzniká. Potom by náš aforismus znamenal: „Co se rodí, tíhne k zániku,“ případně: „Vzniklá forma tíhne k zániku.“

Uvedli jsme zde postupně pět možných překladů onoho enigmatického výroku – což jen potvrzuje, jak obtížné je Hérakleitovi porozumět:

1. Povaha každé věci se zpravidla skrývá (= je obtížně poznatelná).
2. Povaha každé věci chce zůstat skrytá (= nechce být odhalena).
3. Počátek se zpravidla skrývá (= počátek věcí je obtížně poznatelný).
4. To, co způsobuje vznik věcí, zpravidla působí i jejich zánik (= co způsobuje zrození, přináší i smrt).
5. Forma (vzniklá věc) zpravidla podléhá zániku (= co se rodí, tíhne ke smrti).

Poslední dva překlady se asi nejvíce blíží tomu, co měl Hérakleitos na mysli, neboť se vyznačují antitetickou strukturou, která je pro jeho myšlení charakteristická. Podle Hérakleita má totiž v sobě každá věc dvě stránky, jež se navzájem popírají; například život je smrt a smrt je život: „Nesmrtelní jsou smrtelní, smrtelní jsou nesmrtelní, jedni žijí smrt těch druhých, druzí umírají život těch prvních.“<sup>12</sup> „Ti, kdo se zrodili, chtějí žít a mít úděly smrti ... a zanechávají děti, aby vznikly úděly smrti.“<sup>13</sup> „Jméno luku je život (*biós = bíos*), avšak jeho dílo je smrt.“<sup>14</sup>

Podobnou provázanost života a smrti, zrození a zániku nalezneme i ve slavné pasáži Sofoklovy tragédie *Aiás*, někdy označované za „klamavou řeč“ (*Trugrede*).<sup>15</sup> Hrdina *Aiás* ohlásil své odhodlání

zemřít. Ale ve chvíli, když už jej chór začíná oplakávat, znenadání vystoupí s dlouhým proslovem, který jako by naznačoval, že svůj úmysl změnil. Jeho řeč začíná slovy:

Čas dlouhý, nezměrný, ten všechno vynáší [*fyei*],  
 co tajné [*adéla*], k světlu, a co zjevné [*fanenta*], zakrývá [*kryptetai*];  
 nic není nenadálé, nýbrž mění se,  
 i mocná přísaha, i zatvrzelý duch.  
 I já, jenž dříve jsem tak vzpurně na svém stál  
 jak ocel kalená, teď vlivem ženy té  
 mi změkla slova.<sup>16</sup>

Obraz času, který vše odhalí, přetrvá jako součást jiného hojně užívaného motivu pravdy, již čas vynese na světlo.<sup>17</sup> Také ničivá síla času je oblíbený literární *topos*, zde uvedeme pro ilustraci jediný příklad, Shakespearův verš, v němž je osloven čas: „Zrůdný čase [...], ty pěstíš vše i vraždíš, co svět hostí.“<sup>18</sup>

Někteří badatelé poukazují na příbuznost této pasáže ze Sofokla s Hérakleitovými aforismy,<sup>19</sup> zvláště pak s jeho výrokem o *aiónu* (trvání, času): „*Aión* je dítě, které si hraje s kostkami.“<sup>20</sup> Odvolávají se přitom na Lúkianův text,<sup>21</sup> v němž je Hérakleitova filosofie shrnuta následovně: všechno se mísí, znalost s neznalostí, velké s malým, vysoké s nízkým – to vše se prostupuje a střídá jako hříčka v rukou času (*aiónu*). My vlastně nevíme úplně přesně, co Hérakleitos míní slovem *aión*: čas života, čas kosmický, osud? A už vůbec není jasné, zdali u Hérakleita měl *aión* onu moc zakrývat a odhalovat, již mu přisuzují Sofoklés a Lúkianos.<sup>22</sup> Navíc motiv hry v kostky se u Sofokla neobjevuje a je málo pravděpodobné, že by se jednalo o reminiscenci našeho zlomku B 123, protože v něm jako hlavní původce vzniku a zániku nevystupuje čas, nýbrž *fysis*.

Pro nás je ovšem zajímavé, že Sofoklovy verše staví proti sobě slovesa *fyein* a *kryptesthai*, „zjevovat, vynášet ke světlu“ a „zakrývat“, které bychom v daném kontextu mohli přeložit i „zrodit“ a „zahubit“. Vedou nás k tomu, abychom se přidrželi dvou navrhovaných interpretací Hérakleitova zlomku, totiž buď v aktivním významu: „To, co způsobuje vznik věcí, rádo (zpravidla) působí i jejich zánik“, „co způsobuje zrození, přináší i smrt“, anebo ve

významu pasivním: „Co vzniká, zpravidla podléhá zániku“, „co se rodí, tíhne ke smrti“.<sup>23</sup>

Potom by náš aforismus vyjadřoval údiv nad tajemstvím proměny, nad hlubokou vnitřní jednotou života a smrti. Proč se vše rodí, jen aby opět hynulo? Jak je možné, že v jádru každé bytosti je proces zrození neoddelitelný od procesu umírání, že sám pohyb života je pohybem smrti a zánik jako by byl neúprosně vepsán do veškerého vznikání už od okamžiku zrození? Marcus Aurelius později prohlásí: „Osvoj si správný postup v pozorování, jak se všechno navzájem přeměňuje. Každou jednotlivou věc, kterou pozoruješ, si představuj, jak se už rozkládá a přeměňuje, postupně zetlívá či se rozptýluje.“<sup>24</sup> Také řada básníků se vrací k této myšlence, jako Rilke svým veršem „Žádej si proměnu“<sup>25</sup> či Marthe Bibescová, která hledí na svazeček fialek a rozjímá o smrti.<sup>26</sup> Tajemství jednoty života a smrti dokázal velmi naléhavě vyjádřit Montaigne:

První den vašeho zrození vás přivádí ke smrti stejně jako k životu... Neustálým dílem vašeho života je zápas se smrtí. Jste ve smrti, jste-li naživu... A žijíce již umíráte.<sup>27</sup>

S hérakleitovskou myšlenkou se setkáme také v některých moderních biologických teoriích, aniž by se u nich dal předpokládat přímý Hérakleitův vliv. Už Claude Bernard prohlásil: „Existují dva druhy projevů života, které jsou zdánlivě protikladné – jedny působí organickou obrodu a zůstávají spíše skryté, druhé *způsobují organický zánik a projevují se vždy fungováním či opotřebováním orgánů*. Právě tato druhá skupina fenoménů bývá nejčastěji označována za projevy života, takže to, co nazýváme <životem>, je ve skutečnosti smrt.“<sup>28</sup> Proto můžeme jedním dechem říkat, že „život je zrození“ i „život je smrt“.

Současná biologie předpokládá někdy souvislost mezi „dvěma významnými vynálezy evoluce“, pohlavním stykem a smrtí. François Jacob prokázal úzké sepjetí mezi sexualitou a nutností zániku organismů. „Bakterie nemusela využívat ke své reprodukci sexuality,“ píše. „Avšak od chvíle, kdy se sexualita stala nutností, není genetický program přesnou kopii jediného programu,

nýbrž je zásobován ze dvou různých programů. Druhým nezbytným předpokladem evoluce je smrt. Nikoliv smrt přicházející zvenčí jako důsledek náhodných okolností, nýbrž smrt pocházející zevnitř, jež je nutností zakódovanou v genetickém programu od vajíčka.<sup>29</sup> A ve svém nedávno publikovaném článku v *Le Monde* Jean-Claude Ameisen sice upozorňuje, jak antropomorfní jsou pojmy jako „buněčná sebevražda“ či „naprogramovaná smrt“, nicméně poukazuje na to, že „naše buňky mají v každém okamžiku schopnost během několika hodin samy sebe zlikvidovat“.<sup>30</sup>

Na závěr se krátce zastavme u jedné mylné interpretace, která pochází od Félixé Ravaissona. Když čteme v jeho *Filosofické závěti*: „Každá bytost v přírodě, říká Leonardo da Vinci, usiluje o svou smrt,“<sup>31</sup> získáme dojem, že Leonardo da Vinci se vrací k Hérakleitově vizi kosmu. Pravda, Ravaissonův komentář nás vzápětí vyvádí z omylu: „To platí ve stejném smyslu, v jakém svatý Pavel prohlašuje: ‚Toužím zemřít.‘ Tak jako každé stvoření touží každý den po spánku, který obnoví jeho zemdlené síly, touží také po spánku posledním, jenž je nutným přechodem k novému životu.“ Tyto věty už nemají nic společného s tím, co měl na mysli Hérakleitos. Co je však horší, Ravaissonova slova se míjejí i se samotným da Vinciho textem. Leonardo především nikdy nenapsal: „Každá bytost v přírodě usiluje o svou smrt,“ nýbrž: „síla řítící se vstříc vlastní zkáze.“<sup>32</sup> Když totiž Leonardo da Vinci zmiňuje touhu po smrti, není řeč o „každé bytosti v přírodě“, nýbrž o „síle“, a to zcela prozaicky o síle potřebné k vrhání střel. Leonardo zde rozvíjí originální teorii síly, již definuje jako „neviditelnou potenci spirituální povahy, kterou pomocí akcidentální prudkosti vytvářejí živá těla a vštěpují ji neživým tělesům, čímž jim dodávají zdání života; onen zdánlivý život pak je pozoruhodný svou působností, neboť násilím nutí vše stvořené změnit místo či formu, řítí se vstříc vlastní záhubě a na své dráze způsobuje rozličné následky v závislosti na okolnostech.“<sup>33</sup>

Vidíme tedy, že Ravaisson – podobně jako mnozí současní filosofové, když citují texty – naprosto zkreslil smysl da Vinciho slov. A tak můžeme naši odbočku shrnout: psát dějiny filosofie znamená také někdy psát dějiny chybných interpretací.



## II. Závoj přírody

## 2. Od *fysis* k Přírodě

Minulou kapitolu jsme uzavřeli konstatováním, že psát dějiny myšlení mnohdy znamená psát dějiny chybných interpretací. Trvalo celých pět století, než byl Hérakleitův aforismus poprvé v řecké literatuře citován – ovšem tehdy se objevuje ve zcela jiném smyslu, než který jsme předestřeli a který se nám jevil pravděpodobný. Nově znamená: „Příroda se ráda skrývá.“

Tato interpretace Hérakleitova zlomku se vynořila ze dvou příčin: za prvé sám význam slova *fysis* se proměnil,<sup>1</sup> a dále se mezitím nezávisle rozvinula idea tajemství přírody, takže aforismus byl celkem přirozeně interpretován z tohoto úhlu (pokud ovšem představa tajemství přírody nevychází ze staršího školního výkladu Hérakleitova aforismu, k čemuž ovšem nemáme doklady – poprvé se takový výklad objevuje až u Filóna Alexandrijského počátkem křesťanského letopočtu). Na podrobnější popis tohoto vývoje tu není dostatek prostoru, budeme se proto soustředit jen na objasnění významového posunu pojmu *fysis* od procesu růstu k jakési ideální personifikované entitě.

Jak jsme již nastínili v kapitole věnované Hérakleitovi, *fysis* zprvu označovala aktivitu vyjádřenou slovesem *fyesthai* (rodit se, růst, pučet či rašit), popřípadě její výsledek. Jednoduchá představa, kterou toto slovo vyvolává, patří podle mého soudu do oblasti vegetativního růstu: je to současně rašící výhonek i výhonek, který již vyrašil. Základní ideou vyjádřenou tímto slovem je tedy spontánní vynoření se věcí, vznikání či jev, který je výsledkem této spontánní aktivity. Postupně se ale vytváří představa jakési síly, která tyto jevy způsobuje. Na tento nenápadný přechod od *fysis* jakožto procesu k personifikované *fysis* se zaměříme v této kapi-

tole. Vývojem pojmu přírody v průběhu dějin se budeme podrobněji zabývat v celém našem výkladu.

## Od relativního užití k užití absolutnímu

Poprvé se výraz *fysis* objevuje v 8. století př. Kr. v *Odyseji*,<sup>2</sup> kde označuje spíše výsledek růstu. Hermés ukazuje Odysseovi „vlastnosti“ (*fysin*) byliny, již bohové nazývají *móly*, její černý kořen a bílý květ, aby ji poznal a mohl použít proti kouzlům Kirké. „Vlastnostmi“ se tu míní konkrétní daná forma věci, která je výsledkem přirozeného vývoje.

V nejstarších textech bývá výraz *fysis* doprovázen genitivem: zrození *něčeho*, vlastnosti či vzhled *něčeho*. Jinými slovy je to pojem, který se vždy vztahuje k nějaké obecné či jednotlivé skutečnosti. Viděli jsme, že Empedoklés mluví o zrození (*fysis*) věcí,<sup>3</sup> Parmenidés zase o zrození (*fysis*) éteru:

Zrození (*fysin*) etheru poznáš i všechny v etheru hvězdy,  
jakož i ničivá díla, jež působí posvátná, čistá  
pochodeň slunce, i odkud to všechno původ svůj vzalo;  
poznáš oběžná díla i původ (*fysin*) měsíce s okem  
kruhovým.<sup>4</sup>

V hippokratovských lékařských pojednáních z 5. století odkazuje výraz *fysis* často na tělesnou konstituci pacienta, která je výsledkem jeho vývinu. Tento význam se v hippokratovských textech postupně rozšířil na zvláštní vlastnosti jakékoliv bytosti, na její prvotní, původní, a tudíž normální způsob bytí: označuje vše, co je jí vlastní „od narození“, její vrozené charakteristiky; někdy také látku, z níž je utvořen některý orgán; anebo konečně celý organismus coby důsledek růstu.<sup>5</sup>

U Platóna a Aristotela znamená *fysis* s genitivem tolik co „přirozenost“ určité věci, její podstata. Někdy se význam tohoto slova vyprázdňuje natolik, že slouží pouze k opisnému vyjádření – například *fysis apeirú* („přirozenost nekonečna“) má u Platóna stejný význam jako samotné *apeiron* („nekonečno“).<sup>6</sup>

Teprve od 5. století se v sofistice, v hippokratovském korpusu a později u Platóna a Aristotela setkáváme s prvními případy absolutního užití slova *fysis*. To už neoznačuje formu určité věci, nýbrž proces formování či jeho výsledek, pojímaný obecně a abstraktně. Už o století dříve se sice u některých autorů, mezi jinými u Hérakleita, objevuje výraz *fysis* samostatně, jeho smysl však není úplně jasný. V úvodu svého spisu Hérakleitos definuje svou metodu jako rozlišení každé věci *kata fysin* („podle přirozenosti“).<sup>7</sup> Pravděpodobně je zde míněn buď proces vznikání věcí, nebo jeho výsledek, a zmíněná metoda spočívá v odhalení vnitřního souběhu protikladů. Ani u zlomku B 123, o kterém jsme hovořili, nemáme jistotu, zda tu Hérakleitos chápe zrození či vznikání obecně, nebo ve vztahu k nějaké určité věci.

Obecný a abstraktní význam získal pojem *fysis* v sofistickém a sókratovském filosofickém hnutí, které jím charakterizovalo předmět zkoumání starších filosofů. Například hippokratovské pojednání *O starém lékařství*, sepsané zřejmě koncem 5. století př. Kr.,<sup>8</sup> si bere na mušku lékaře, kteří se nechávají těmito filosofy ovlivnit:

Někteří lékaři a sofisté tvrdí, že nemůže znát lékařství ten, kdo neví, co je to člověk [...]. Jejich argumentace míří k filosofii Empedokla a dalších, kteří psali o *fysis* a zkoumali její počátky, totiž co je člověk a jak nejprve vznikl a z jakých prvků je vysrážen.<sup>9</sup> Já se však domnívám, že všechno tohle, co sofisté a lékaři o přirozenosti (*peri fysióis*) vyslovili a napsali, patří spíše do malířství než do lékařství, a soudím, že k přesnému poznání přirozenosti nevede jiná cesta než lékařské umění. A toto poznání získá pouze ten, kdo si osvojí správně a v úplnosti lékařství [...], totiž ono zkoumání (*historia*), které zjišťuje, co je člověk, z jakých příčin vzniká a všechny ostatní podobné věci.<sup>10</sup>

Následující výklad pak ukazuje, že přirozenost člověka poznáme pouze tak, že budeme pečlivě pozorovat působení různé stravy a cvičení na lidské tělo.

Autor pojednání tedy vyjadřuje svůj nesouhlas s těmi, co chtějí lékařství založit na obecné a všeobjímající teorii o člověku, která jej zasazuje do celkového rámce „přírodních procesů“, přičemž se

nechávací inspirovat filosofií myslitelů dnes označovaných jako předsókratikové. Z kontextu je zřejmé, že slovo „přírozenost“ či „příroda“, které se tu objevuje v absolutním smyslu, nepojmenovává celek světa, ale spíše přírodní pochody, fungování věcí, vztah mezi příčinami a následky, kauzalitu. Pokud tedy autor pojednání říká, že Empedoklés a další psali *peri fyseós*, neznámá to „o univerzální přírodě“, ale „o univerzální konstituci“, přičemž „konstituci“ je tu nutno chápat v aktivním i pasivním smyslu: jako proces, v němž se jednotlivé věci rodí, rostou a umírají, a zároveň jako výsledek tohoto procesu, jímž je vnitřní uspořádání věcí. Nejedná se tedy ani tak o určitý předmět, o oblast jsoucího, jako spíše o metodický program. Zkoumat onu „konstituci“ znamená zaměřit se na vznik té které jednotliviny, hledat její příčiny, určit procesy, které vedou k jejímu vzniku. Na tuto metodu později naváže Aristotelés, ovšem s tím, že upraví definici pojmu *fysis*, již odmítá chápat ryze materiálně. Svou metodu popisuje slovy: „Jako v ostatních oborech, tak i v tomto každý asi nejlépe bude postupovati, bude-li věci sledovat od počátku, jak vznikají a jak se vyvíjejí.“<sup>11</sup> Tato definice vystihuje jednu z pozdějších metod, jak získat přístup k tajemstvím přírody.

Avšak autor pojednání *O starém lékařství* vytýká podobnému postupu, že není lékařským uměním, nýbrž uměním malířským (*grafiké*).<sup>12</sup> Zřejmě tu naráží na Empedokla, který přirovnává vznik smrtelných bytostí ze čtyř prvků k míšení barev. Lékařství pak ztrácí svůj „exaktní“ charakter a stává se uměním přiblížnosti.

## Platón

Rovněž u Platóna označuje výraz *fysis* v absolutním užití předmět zkoumání předsókratiků. V dialogu *Faidón* (96a) Sókratés přiznává, že v jistém údobí svého života neobyčejně toužil po onom druhu poznání, jemuž se říká „vědění o přírodě“ a kterému připisuje podobné cíle, s jakými jsme se už setkali ve spisu *O starém lékařství* – „znát příčiny každé věci, čím každá věc vzniká a čím zaniká a čím jest“. Sókratés se však svěřuje se svým rozčarováním. „Vědě-

ní o přírodě“ mu nabídlo jen materiální vysvětlení: pokud právě teď sedí ve vězení, je to dáno fyzickou nutností, totiž jeho tělesnou konstitucí. Nebylo by ale spíše na místě hledat příčinu nehmotného rázu, spočívající v jeho morální volbě uposlechnout rozsudek Athéňanů? Zde leží pravá příčina jeho věznění, k níž mechanická nutnost přistupuje pouze jako nezbytná podmínka.

V desáté knize *Zákonů* se Platón opět zmiňuje o lidech, kteří se oddávají „zkoumání přírody“. Tito lidé staví do protikladu věci vzniklé samovolným růstem (*fyseí*), například oheň, vodu, zemi a vzduch, a věci vytvořené „uměním“, tedy rozumnou činností (889b). Hluboce se mylí, říká Platón, jelikož samovolným růstem (*fysis*) rozumějí vznikání prvních jsoucen (892c) a toto prvotní vznikání, tuto *fysis* vztahují k živlům materiální povahy, ohni, vzduchu, vodě a zemi (891c). Jinak řečeno, principy růstu světa spatřují v materiálních příčinách. Jenomže tím nejstarším jsoucnem, pokračuje Platón, tou nejpůvodnější věcí je duše, neboť ta je pohybem, který hýbe sám sebou (892–896), a tudíž předchází všechny ostatní pohyby; materiální příčiny přistupují teprve později.<sup>13</sup> Ti, kdo se zabývají „zkoumáním přírody“, vidí v přírodě slepý a samovolný proces, kdežto podle Platóna stojí v počátku všech věcí inteligentní síla, duše.

Zatímco desátá kniha *Zákonů* staví přírodu a duši proti sobě, dialog *Sofisté*s (265c) toto prvenství duše před živly dále objasňuje. Filosofům, kteří „zkoumají *fysis*“, vytýká Platón názor, že *fysis*, tedy proces, v němž se věci rodí, působí „ze samovolné příčiny, plodící bez myšlení“: rozlišují tedy přirozenou aktivitu, která se uskutečňuje bez přispění rozumu, od aktivity umělé a technické, jež předpokládá inteligentní rozvrh. Platón toto rozlišení přijímá, avšak proti pojetí přírody svých protivníků nabízí své vlastní. Podle něj je totiž *fysis* sama uměním, ovšem uměním božským:

Raději budu tvrditi, že věci, kterým se říká přirozené, jsou vytvářené božským uměním, kdežto věci zhotovované z nich od lidí, lidským.<sup>14</sup>

Tato představa měla později v západní filosofické i umělecké tradici nesmírnou váhu. Mnohokrát se ještě setkáme s myšlenkou, že působení přírody se podobá vytváření uměleckého díla.<sup>15</sup> Už

Empedoklés popisuje stvořitelské dílo Afrodity pomocí nejrůznějších metafor z oblasti řemesel, například malířství, spojování čepy, hrnčičství, klížení.<sup>16</sup> Platónův *Timaios* zmiňuje tvarování vosku, hrnčičství, malířství, tavení a slévání kovů či stavitelství<sup>17</sup> a božské umění svěřuje do rukou božské postavy démiurga, který působí na svět zvenčí. A podle Aristotela, jak brzy uvidíme, pracuje příroda jako sochař: postaví nejprve pevnou kostru, kolem níž modeluje tělo.<sup>18</sup> Postupuje také jako malíř: nejprve načrtne obrysy a pak nanáší barvy.<sup>19</sup>

Ještě mnohokrát narazíme v této knize na základní protiklad mezi uměním a přírodou, který později zaniká, protože lidské umění začne být chápáno jen jako zvláštní odnož primárního umění přírody, které je zakládá.<sup>20</sup>

Mimochodem právě proto, že Platón chápe *fysis* jako božské umění, nelze podle něj vytvořit o přírodě skutečnou vědu. To má dva důvody: především znají příčiny přírodních procesů pouze bozi, a dále tyto procesy podléhají neustálým změnám, patří tedy k oblasti proměnlivého dění, nejsou věčné jako ideje spravedlnosti či pravdy.

## Aristotelés

Aristotelés také uznává analogii mezi přírodou a uměním, současně ale proti Platónovu pojetí staví zásadní námitky.<sup>21</sup> Především definuje přírodu jako vnitřní princip pohybu každého jedince. Každé jednotlivé jsoucno má v sobě konkrétní přírodu, která přísluší jeho druhu a zakládá jeho přirozený pohyb. Nejde jen o živé organismy, i živly mají v sobě přírodu, imanentní princip pohybu: například oheň směřuje vzhůru, kde je jeho přirozené místo, kámen zase padá ke svému přirozenému místu dolů. U živých bytostí patří k tomuto imanentnímu principu pohybu navíc i růst. Na první pohled by se mohlo zdát, že pro Aristotela je modelem přírodních procesů umělecká tvorba. Tak jako umělec má nejprve k dispozici materiál, který posléze tvaruje a vtiskuje mu určitou formu, také v přírodním procesu je tu nejprve látka,

kteřá následně přijímá formu. A podobně jako forma uměleckého díla existuje nejprve v myšlenkách umělce, který přistupuje k materiálu s určitým záměrem, tak i v přírodním procesu je látce vnucena forma, která je současně cílem, k němuž celý proces směřuje. Záhy se však objevují podstatné rozdíly. Zatímco při vytváření uměleckého díla působí vnější činitel na látku, která je mu cizí, v přírodním procesu působí forma bezprostředně a zevnitř na látku, která je jí vlastní. Lidské umění má vnější účel: cílem lékařství není lékařství samotné, nýbrž zdraví. Naproti tomu příroda má účel vnitřní: cílem přírodních procesů není nic jiného než opět příroda. Příroda se tu stává tím, čím chce být, tedy tím, čím už potenciálně je. Umělec jedná na základě úsudku, zvažuje úkony potřebné k tomu, aby se v látce objevila forma, existující zatím jen v jeho představách. Příroda se obejde bez usuzování, její úkony tvoří s dílem jediný celek.<sup>22</sup> Umění vnucuje materii svou vůli silou, zatímco příroda formuje látku bez zvláštního úsilí, zlehka. Konečně není snad příroda nejdokonalejším uměním, protože působí uvnitř věci samotné, imanentně a bezprostředně?

Podobné úvahy se vinou celými dějinami pojmu přírody. Jasně je zformulují renesanční myslitelé, například Marsilio Ficino: „Co je lidské umění? Jakási příroda, která působí na látku zvenčí. Co je příroda? Umění, které zpracovává látku zevnitř.“<sup>23</sup>

## Maximy přírody

Jestliže je příroda uměním, které působí uvnitř věcí, je v jistém ohledu také vrozeným a instinktivním věděním. S náznaky této myšlenky se setkáváme už v 5. století například u Epicharma, který hovoří o instinktu slepice a o přírodě, jež se učí sama od sebe. Dokonce tvrdí, že „všechno živé tvorstvo má svou rozumnost“. Podobnou myšlenku najdeme v hippokratovském korpusu, kde se pojednává o instinktivních vynálezech přírody.<sup>24</sup> V uvedených textech se zřejmě nejedná o univerzální přírodu, nýbrž o přírodu individuální, o konstituci konkrétního zvířete či člověka. Aristotelés postupuje o krok dál: z jeho formulací se zdá, že se pokouší



zachytit jisté konstantní chování přírody jakožto vnitřního umění a vědění. Obecná zásada zní: „Bůh ani příroda nečiní nic zbytečně.“<sup>25</sup> Příroda se chová jako moudrý řemeslník či umělec, a jak opakuje Aristotelés na mnoha místech svých přírodopisných pojednání, postupuje racionálně, neplýtvá, daří se jí vyhýbat se přílišností i nedostatečností,<sup>26</sup> dokáže užívat jednoho ústrojí k více rozličným účelům,<sup>27</sup> nadbytek kompenzuje nedostatkem,<sup>28</sup> snaží se dosáhnout za daných podmínek nejlepšího možného výsledku, vytváří co možná nejúplnější škálu druhů.<sup>29</sup> Představa metody, která je přírodě vlastní a podle níž postupuje, sehrála velmi důležitou úlohu v celé západní vědecké tradici. Kant později nazve tyto principy „maximy soudnosti“.<sup>30</sup> A s představou takových maxim, jimiž se příroda řídí, budou autoři počínaje 1. stoletím po Kr. chápat Hérakleitův aforismus jako popis chování přírody, která se touží skrývat, unikat, halit se do závoje.

## Stoikové

Stoikové se zčásti vracejí k představám předsókratiků, neboť za princip rození věcí pokládají jeden z živlů, spolu s Aristotelem však kladou tento princip do nitra každé jednotlivé bytosti i celku veškerenstva.<sup>31</sup> Působnost přírody se tedy podobá umění, tvořícímu uvnitř *fysis*. Tu stoikové popisují jako „*umělecky působící* oheň, který soustavně směřuje k plození“.<sup>32</sup> Prvotní oheň se postupně zhušťuje a utváří vzduch, vodu a zemi, až nakonec v závěrečné fázi opět vzplane. Na svět můžeme tedy pohlížet ze dvou různých úhlů: skrze jeho původní formující element, anebo jako na posloupnost různých stavů a periodicky opakované dění. Z prvního hlediska je svět totožný s *fysis*, která jej vytváří a uspořádává, a *fysis* samotná splývá se světovou duší, tedy s Diem, nejvyšším bohem. Než je kosmický proces uveden do pohybu, jsou *fysis*, Příroda, bůh, prozřetelnost a božský rozum jedním, neexistuje nic mimo boha. Jakmile se kosmický proces rozvine, Příroda se pohrouží do látky, aby mohla zevnitř tvarovat a řídit těla a jejich

vzájemnou interakci. Jak praví Seneca: „Vždyť co jiného je příroda než bůh a božský rozum pronikající celým světem a jeho částmi!“<sup>33</sup> Také úvod do *Přírodovědy* Plinia Staršího pěkně ilustruje onen nový jev – zbožštění Přírody, která si v západním myšlení uchová svůj božský charakter na dlouhá staletí:

Povaze lidské odpovídá považovat svět a vše, co jiným jménem nazýváme nebe, za božství, a to věčné a nesmírné, nezrozené a nepomíjející. Avšak vypátrat jeho vnější hranice není ani v zájmu lidí, ani je nepojme omezená schopnost lidské mysli. Svět je nedotknutelný, věčný, nesmírný, celý v celku, ba sám je celek; konečný, a přec se podobá nekonečnému, vše v něm i mimo něj v sobě obsahující, *současně dílo přírody i sama podstata její*.<sup>34</sup>

A tak se stal výraz *fysis*, původně označující vznikání či růst, pojmenováním pro neviditelnou sílu, která tento proces uvádí do pohybu. Jsme zde svědky jevu, který důkladně popsala religionistika: totiž přechodu od zkušenosti s určitým jevem k představě mocnosti či síly, která je s tímto jevem spojena.<sup>35</sup>

## Personifikace Přírody

Od 1. století př. Kr. bývá Příroda, takto ztotožněná stoiky s Diem, považována za bohyni. Jako takovou ji lidé mohou vzývat, což činí například Plinius: „Buď zdráva, Přírodo, rodičko všehomíra!“<sup>36</sup> Později, počínaje 2. stoletím po Kr., začínají básníci skládat hymny na Přírodu. Jeden takový hymnus složil Mesomédés, propuštěnec císaře Hadriana. Báseň začíná slovy:

Počátku a původe všech věcí,  
pradávná matko světa,  
noci, světlo a ticho...<sup>37</sup>

O něco později oslovuje Marcus Aurelius Přírodu:

Všechno je mi plodem, jenž dozrává v tvém létě, ó Přírodo. Z tebe vše vychází, v tobě vše jest, v tebe se vše vrací.<sup>38</sup>

Můžeme ocitovat také úvod orfického hymnu na Přírodu, který rovněž vznikl někdy ve 2. století po Kr.:

Přírodo, matko všech věcí, bohyně důmyslná,  
nebeská, pradávna, plodivá sílo, vládkyně,  
podmanivá, nezkrotná panovnice, vševidoucí,  
vševládná, uctívaná královno nade vším jsoucím.<sup>39</sup>

Náhrobní nápis nalezený v kyperské Salamíně vyčítá Přírodě, že dopustila smrt mladého člověka:

Ach, krutá Přírodo,  
proč vlastně rodíš, když tak rychle hubíš?<sup>40</sup>

Znovu se tu setkáváme s hérakleitovským motivem smrti svázané se zrozením, k němuž se básníci po staletí nepřestávají vracet.

Na sklonku antiky čteme u básníka Claudiana o matce Přírodě (*Natura parens*), která – jak říká Ovidius<sup>41</sup> – usmiřuje boj živlů.<sup>42</sup> Stěžuje si Diovi na trudný úděl lidí.<sup>43</sup> Stráží vchod do jeskyně, v níž přebývá kmet Aión; je velmi stará, ale tvář má stále krásnou.<sup>44</sup>

Jak doložil Ernst Robert Curtius, tato Claudiova bohyně Příroda zůstala živá i ve středověku, zejména v básních Bernarda Silvestris a Alana z Lille.<sup>45</sup> V průběhu celého našeho výkladu se ještě mnohokrát setkáme s personifikovanou a zbožštěnou Přírodou, která v různých proměnách přetrvala až do 19. století. Z hymnů na Přírodu napříč stoletími by se dala pořádit pozoruhodná antologie.

### 3. Tajemství bohů a tajemství přírody

#### Božská tajemství

Ještě dříve, než pojem přírody prošel vývojem nastíněným v předchozí kapitole, existovala rozšířená představa, že tajemství fungování viditelných a neviditelných věcí znají jen bohové, kteří je ukryli před lidskými zraky. Už když v *Odyseii* Hermés vysvětluje Odysseovi, jak pozná *fysis* (tedy vlastnosti) „byliny života“, upozorňuje ho: „Je těžké ji ze země trhat, alespoň smrtelným lidem, však bohové dokážou všechno.“ Alkmaión z Krotónu si zase v 6. či 5. století př. Kr. posteskl:

O neviditelných a smrtelných věcech mají jasné vědění bozi, nám pak jakožto lidem je možno jen usuzovati.<sup>1</sup>

Nejde jen o teoretické vědění, ale také o životně důležité praktické poznatky. U Homéra mají bohové *sofia*, tedy dovednost a zkušenost potřebnou k výrobě nástrojů, které člověku ulehčují život, ať už se jedná o námořnictví, hudební nástroje či kovářství.<sup>2</sup> Zatímco bozi žijí díky svým znalostem v blaženosti, lidé setrvávají v nevědomosti živořít. Hésiodos vypráví, jak teprve zásluhou Prométhea se lidem podařilo získat od bohů několik jejich tajemství:

Neboť živobyť, to bohové před lidmi skryli,  
jinak přece i za den bys lehounko vydělal tolik,  
že by to stačilo na rok a prstem bys do roka nehnul  
[...] On ale Zeus nám schoval chleba, jsa rozlícen v srdci,  
protože Prométheus, ten ošemetník, ho přelstil;  
proto si vymyslíl žal a starost na lidské plémě.  
Schoval oheň: a ten mu výborný Íjapetovec<sup>3</sup>  
ukradl, Diovi věhlasnému, a donesl lidem  
v duté holi a za zády Dia, vladaře blesků.<sup>4</sup>

Sám Platón je toho názoru, že tajemství vzniku přírodních procesů zůstane lidem navždy nedostupné. Člověk nemá žádný technický prostředek, aby je odhalil. V souvislosti s naukou o barvách Platón říká:

Kdyby však někdo při zkoumání těchto věcí chtěl užítí pokusu, dokázal by svou neznalost rozdílu mezi lidskou a božskou přirozeností: bůh totiž má sdostatek znalosti i moci, aby mnoho prvků slučoval v jedno a opět z jednoho v mnohé rozlučoval, ale z lidí nikdo není a nikdy nebude s to, aby vykonal jedno nebo druhé.<sup>5</sup>

Tato myšlenka se v antice ještě několikrát vrátí, nacházíme ji například u Seneky, který svůj výklad různých teorií o kometách uzavírá: „Zdali je něco z toho pravda, vědí jen bohové, neboť jen ti znají pravdu.“<sup>6</sup> Následuje úvaha o tom, že naše neznalost přírodních dějů je jen částí naší obecné nevědomosti o božských věcech a o nejvyšším bohu.

Idea „tajemství přírody“, o níž se chystáme hovořit, ostatně ideu „božích tajemství“ nikdy zcela nevytlačila. Znovu se vynořuje zejména na počátku 17. století, v období rozkvětu technické revoluce, kdy se filosofové a učenci domnívali, že odhalují experimentální metodou to, co nazývali „tajemstvími přírody“. Současně ale z různých důvodů připouštěli, že jedno tajemství zůstane lidem navždy neproniknutelné – totiž tajemství vůle všemohoucího Boha.<sup>7</sup>

## Tajemství přírody

Poté, co se objevil filosofický pojem přírody, mluví se již nikoliv o božských tajemstvích, ale o tajemstvích přírody. Zosobněná Příroda se postupně stává sama tou, kdo svá tajemství ukrývá. Personifikace Přírody vedla k představě, že Příroda sama svým chováním klade člověku překážky a činí se nepoznatelnou – skrývá se a žárlivě střeží svá tajemství. Odtud už vede přímá cesta k novému pochopení Hérakleitova aforismu ze zlomku B 123: „Příroda se ráda skrývá.“

Pojem tajemství přírody je tedy relativně pozdní, setkáváme se s ním až od 1. století př. Kr. především u latinských autorů, ti jej však bezpochyby našli u svých řeckých vzorů, u stoiků, epikurejců či platoniků. Například Cicero v návaznosti na platónského filosofa Antiocha z Askalónu hovoří o „skrytých věcech, které sama příroda zahalila“.<sup>8</sup> Lucretius prohlašuje, že „jenom ty částky [= atomy], jež v každé chvíli se tratí, na vlastní oči nám příroda nepřála spatřit“,<sup>9</sup> o Epikúrovi říká, že „toužil přírody brány a závary prolomit první“<sup>10</sup> anebo že příroda jím byla „odkryta ze všech stran“.<sup>11</sup> Ovidius vypráví o Pythagorovi, že „postřehl duševním zrakem všechno, co lidským očím kdy příroda vzala a skryla“.<sup>12</sup> V *Přírodovědě* Plinia Staršího se v souvislosti s planetami mluví o tajemstvích přírody a zákonech, které příroda sama sobě ukládá.<sup>13</sup>

Tajemství přírody jsou různého druhu. Některá odpovídají neviditelným částem přírody. Neviditelným proto, že jsou nám příliš vzdálené v čase nebo v prostoru, nebo protože jsou příliš nepatrné, jako Epikúrovy atomy, o nichž říká Lucretius, že nám je „na vlastní oči příroda nepřála spatřit“,<sup>14</sup> nebo konečně protože jsou ukryté uvnitř těl či v útrobach země. Cicero píše:

To vše, Luculle, zůstává skryto, zahaleno a zastřeno hustou temnotou, neboť sebezbystřejší důvtip lidského ducha nedokáže proniknout do nebe či země. Neznáme ani svá těla, nevíme, kde leží jednotlivé orgány, ani jak působí. Proto lékaři [...] prováděli pitvy, aby zjistili polohu orgánů. Tím se ovšem o nich mnoho nedozvíme, tvrdí empirikové,<sup>15</sup> neboť je možné, že v okamžiku, kdy se odkryjí a vynesou na světlo, změní se.<sup>16</sup>

Za tajemství přírody mohou tedy být pokládány neviditelné části přírody, které nelze spatřit, avšak ovlivňují viditelné jevy. Při vynuceném, násilném pozorování – poznamenává Cicero v návaznosti na lékaře empirické školy – je tu riziko, že pozorovaný fenomén bude narušen. Z této výtky se později stane tradiční argument myslitelů, kteří odmítají vědu založenou na experimentu.<sup>17</sup>

Neviditelné věci se mohou stát načas viditelnými, příkladem jsou třeba komety, o kterých Seneca podotýká, že se objevují

zřídka kdy a my nevíme, co se s nimi děje, když zmizí. Komety však nejsou tím jediným ve vesmíru, co uniká našemu pozorování, pokračuje Seneca:

A mnoho dalších věcí [...] je takto nezjevných, anebo dokonce – což je ještě podivnější – naplňují naše zraky a současně jim unikají, buď protože jsou tak jemné, že je lidský zrak nedokáže postřehnout, anebo protože jsou tak vznešené, že se skrývají na odlehlém posvátném místě, kde vládnou svému království – to jest sami sobě – a nepustí k sobě nic než duši. [...] Kolik jen zvířat jsme poznali teprve v naší době a kolik toho neznáme ještě ani dnes!<sup>18</sup>

K tajemstvím přírody patří dále všechny nevysvětlitelné jevy, jejichž původ neznáme. „Příčiny“ zůstávají skryté, budto protože jsou materiální, ale tak malé, že je nevidíme, jako Démokritovy a Epikúrovy atomy, anebo protože jejich bytí je inteligibilního řádu a nejsou tedy postižitelné smysly, jako Platónovy ideje či Aristotelovy formy. Platonikové, epikurejci i stoikové se shodují v názoru, že viditelné jevy mají svou příčinu, že nevznikají jen z rozmaru bohů. O zemětřeseních Seneca říká:

Bohové je však nepůsobí, zemí ani nebem neotřásá hněv bohů, nýbrž tyto jevy mají své příčiny. [...] Pokud je tedy neznalost příčinou strachu, nebylo by lepší dobrat se poznání, abychom se již více nemuseli strachovat? [...] Přistupme tedy nyní ke zkoumání toho, co z hlubin otřásá zemí.<sup>19</sup>

Konečně ať už si pod tajemstvími přírody představovali staroecí autoři cokoliv – nevysvětlitelné jevy, neviditelné části přírody anebo příčiny, především skryté a neznámé síly – vždy tato koncepce spočívala na protikladu mezi viditelným (tedy tím, co se jeví, fenoménem) a tím, co se za jevem skrývá (neviditelným). S tímto protikladem se setkáváme od samého počátku řeckého myšlení. Jak jsme už zmínili, nejstarší řečtí myslitelé zdůrazňovali obtíže spojené s poznáváním věcí skrytých, nezjevných (*adéla*).<sup>20</sup> Na druhou stranu byli přesvědčeni, že skryté skutečnosti můžeme odhalit právě skrze „fenomény“. Jak praví Anaxagorův<sup>21</sup> a Démo-

kritův<sup>22</sup> okřídlený výrok, na nějž se v antice často odvolávali zejména stoupcenci epikurejské školy: „Viděním nezjevného je zjevné“ (*opsis adelón ta fainomena*).<sup>23</sup> Hans Diller dokázal, že v tomto postoji se odrážejí zárodky vědecké metody, která postupuje dokazováním na základě analogie.<sup>24</sup> Zvláště Aristotelés zůstal vždy věrný zásadě, že neviditelné příčiny musíme vždy vyvozovat z viditelných následků, nikoli naopak. Například teprve pozorováním konkrétních lidských povah můžeme usuzovat na podstatu lidské duše.<sup>25</sup>

## Příroda jako tajemství

Pozorné zkoumání určitého jevu může vést k odhalení jiného jevu, který je jeho příčinou, působící více či méně vskrytu. Přinejmenším pro stoiky je však největším tajemstvím přírody vzájemná součinnost všech příčin uvnitř kosmického procesu, živoucího vesmíru, a dále také určující působení první příčiny, neboli tvořivé Přírody, přírody umělkyně, která uvádí do pohybu kosmické dění, a tedy konečně v působení samotného boha, s nímž stoikové Přírodu ztotožňují. Jak poznamenává Seneca:

Co je však tou nejzazší příčinou, bez které by nic neexistovalo, nám není dáno poznat: divíme se, jak málo toho víme o těch malých ohních [tj. kometách], a přitom nám zůstává skryto to největší, co na světě je – bůh.<sup>26</sup>

Velkým tajemstvím přírody je tedy příroda sama, ona neviditelná síla či rozum, jehož je svět pouhou vnější manifestací. Právě tato neviditelná příroda „se ráda skrývá“, uniká našim zrakům. Příroda má tedy dvojí tvář: předvádí se našim smyslům v nádheře a mnohotvárné pestrosti živého světa a vesmíru, přitom však světem jevů skrývá svou bytostnou, tvůrčí podstatu.



## Tajemství přírody ve středověku a novověku

Metafora „tajemství přírody“ se zrodila v helénismu a ovládla zkoumání přírody, fyziku a přírodní vědy na bezmála dvě tisíciletí. Její vývoj ve středověku a v raném novověku sleduje nesmírně zajímavá studie Williama Eamona.<sup>27</sup> Tradiční motiv tajemství přírody přetrvává ještě mezi 15. a 17. stoletím: veliké množství knih z této doby odkazuje svým názvem na tajemství či divy přírody. Zásahu na tom má zřejmě i mimořádná obliba, jíž se ve středověku těšil spis *Secretum secretorum* („Nejhlubší tajemství“), přeložený z arabštiny a mylně připisovaný Aristotelovi. Všeomžná pojednání nazvaná „Tajemství přírody“ či „Divy přírody“ předkládala čtenářům různé návody z oblasti medicíny, alchymie a magie.

Tato literatura navazuje na dlouhou tradici, jejíž počátky sahají až do antiky, zejména do období od 2. století př. Kr. V té době vzniká věda, která si klade za cíl „odhalit skryté nadpřirozené síly dřímající v přírodních bytostech, tedy jejich *fyseis*, tajné vlastnosti a schopnosti, a dále vztahy sympatie a antipatie propojující tři říše tvorstva. Člověk, zvířata, rostliny a kameny (k nimž se řadí i kovy) tu vystupují jako nositelé zázračných sil, které dokáží vyléčit všechny bolesti a neduhy a přinést člověku bohatství, štěstí, pocty a magickou moc.“<sup>28</sup> Nejčastěji se jedná o sbírky takzvaných *mirabilií*, podivuhodných či nezvyklých přírodních úkazů. Tuto literaturu, jejíž počátky sahají zřejmě až k Bólovi z Mendéty (kolem 200 př. Kr.), známe především z výtahů a zmínek u pozdějších autorů, například Plinia Staršího, u kterého hrají „sympatie a antipatie“ významnou roli.

A právě v období rozkvětu vědy v 17. a 18. století dochází k tomu, co popisuje ve zmiňované studii William Eamon – moderní věda, v tomto smyslu pokračovatelka okultních věd a magie, si klade za cíl odhalit „tajemství přírody“. Nová fyzika, založená na matematice a mechanice, tak navazuje na záměry filosofické fyziky a pseudovědeckých disciplín antiky a středověku. Například Francis Bacon prohlašuje, že příroda odhalí svá „tajemství“ až při tortuře experimenty.<sup>29</sup> A Pascal říká: „Tajemství přírody jsou skry-

tá. [...] Experimenty, které nám umožňují získat o nich vědění, se stále množí; a ježto jsou jedinými principy fyziky, úměrně vzrůstá i množství našich poznatků.<sup>30</sup> Zmínit můžeme také Gassendiho,<sup>31</sup> který užívá Ciceronova<sup>32</sup> sousloví *res natura occulta* (věci, které příroda skryla) pro označení předmětů zkoumání, jež nelze pozorovat přímo, ale jen prostřednictvím pozorovatelných jevů s nimi souvisejících.

Teprve v 19. století metafora tajemství přírody pozvolna ustupuje do pozadí současně s tím, jak z vědeckého uvažování mizí představa Boha stvořitele. Jak ještě uvidíme, u filosofů a umělců ji nahradí pojem tajemství světa, popřípadě tajemství bytí či existence.

# Rejstřík

- Abraham 56n, 59  
Adam 99, 132, 140  
Aeneas 227  
Afrodité 36, 73, 88, 143  
Agrippa z Nettesheimu 117, 146  
Achilleus 254; Achilleův štít 198, 200  
Aiás 25  
*aión* (čas) 26, 40, 190  
Aischylos 101, 103, 164  
Aktaión 275  
Alain 198  
Alain z Lille 40  
alegorie, alegorický 14, 51–60, 62n, 65n, 68, 70, 76, 80, 82, 85–87, 222, 226n, 248, 253, 291, 294  
*a-létheia* 58n, 283  
Alexandreová, M. 17  
Alfons X. Kastilský 121  
Alkmaión z Krotónu 41  
Ameisen, J.-C. 28  
Anaxagoras 44, 52  
Andler, C. 268  
Antifón 108  
Antikrist 119n  
Antiochos z Askalónu 43, 98, 167  
Apollón 14, 19, 23, 194, 226n, 295  
Apuleius 112, 224  
Aratos 163  
Archimédés 109n  
Archytas z Tarentu 109  
Aristón z Chiu 97  
Aristotelés 19, 25, 32–34, 36–38, 44n, 53, 55, 101, 124, 127n, 153, 157, 165, 172, 174, 178–181, 185, 187–190, 251  
pseudo-Aristotelés 46, 130;  
aristotelismus 108, 122, 182, 185–189, 191  
Arkesilaos 97  
Artemis 14, 18, 221–226, 229, 233n, 237, 243, 249, 252, 275, 295, 298n  
Assmann, J. 250n, 280  
astrální tělo 69n, 75, 82  
Atalanta 199  
Athéna 53n, 177, 248  
Attis 91  
Atum 248  
Augustin 112n, 117, 124, 132, 140, 194, 201, 207  
Augustus 199  
Aulus Gellius 173  
Avicenna 75  
  
Baader, F. von 74, 118, 197  
Bacon, F.  
46, 87, 99–101, 109, 122–126, 128, 132n, 149, 170n, 173, 252, 275, 292  
Bacon, R.  
75, 114, 119n, 123, 125, 169n  
Baillet, A. 131  
Bakchus – viz Dionýsos  
Balaudé, J.-F. 17  
Balbus 53  
Ballanche, P. S. 258  
Barrias, L.-E. 229, 305  
Bastet 249

- Baubó 249, 264, 271, 273n  
 Baumgarten, A. G. 204n, 246  
 bázeň, viz hrůza, bázeň, strach  
 Bellarmino, R. 136, 161  
 Benveniste, É. 197n  
 Béralde (*Zdravý nemocný*) 131  
 Bergson, H. 192, 202n, 214, 239, 256, 287  
 Bernard, C. 27  
 Bernard Silvestris 40, 85  
 Bibescová, M. L. 27  
 Bible 16, 56–60, 65, 85, 99, 101, 132, 195, 250  
     Genesis 56n, 99, 101, 126, 292  
     Skutky apoštolské 243  
 Bismarck, O. von 217  
 Blasius, G. 222, 226, 300  
 Blumenberg, H. 16, 119  
 Boëthius 84  
 Böhme, J. 74n, 195, 197, 278, 280  
 bohové mytologie 32, 36, 38–41, 45, 51–55, 57n, 63–67, 71n, 76–93, 101, 109n, 112, 116, 135, 139n, 143–145, 154–155, 159, 163n, 178, 182, 198, 267, 292  
 Bólos z Mendétu 46  
 Bonaventura 194  
 Bonnet, R. 17, 188  
 Bonpland, A. 13  
 Botticelli 73  
 Boudard, J.-B. 225  
 Boudon-Millotová, V. 17  
 Boyancé, P. 81, 199  
 Boyle, R. 138, 185n  
 Bréhier, É. 52, 119  
 Brentano, C. 257n  
 Brentariová, D. 11  
 Brisson, L. 156, 200  
 Browne, T. 195  
 Bruno, Giordano 71, 74, 161, 170  
 Buffon, G. L. Leclerc 188  
 Bůh biblický 16, 56n, 85n, 91, 99, 101, 112n, 126, 132, 134n, 140, 250n, 254n, 280, 292  
     geometr či stavitel 103, 129n, 132–134, 136n, 157  
     Boží svoboda 133, 135n  
 Burke, E. 258  
 bytí-ve-světě 285, 291  
 Caillois, R. 206, 209  
 Calcidius 130  
 Cartari, V. 87, 223n  
 Carus, C. G. 215, 262  
 Cassé, M. 188  
 Celsus 141  
 Ceres, viz Démétér  
 Cézanne, P. 203, 214, 217  
 Cicero 43, 47, 53, 58, 97n, 141, 148, 157n, 167, 179n  
 Clarke, S. 137  
 Claudel, P. 153n, 201, 207  
 Claudianus 40  
 Cochin, C. N. 221  
 Conti, N. 87  
 Cornford, F. M. 154  
 Cotta 53  
 Creuzer, G. F. 235n  
 Curtius, E. R. 40  
 Cuvier, G. 100, 292  
  
 čas 26, 102, 128, 162–176, 226  
 Čang Jen-jüan 214  
 Čuang-c' 215  
  
 Dante 85  
 Darwin, E. 249, 306  
 David, J. L. 252  
 Davidson, A. 11  
 Delisle de Sales (J.-B.-C. Izouard) 228  
 Della Porta, G. 117n, 125, 195  
 Démétér 54, 71n, 86, 263, 273  
 Démétrios (kynik) 140  
 Démokritos 23, 44, 58, 111, 144  
 démoni 77n, 80, 100, 112–114, 273  
 Descartes 103, 126, 128–130, 132–138, 156, 159

- Diana, viz Artemis  
 Diderot, D. 146, 189, 244, 275  
 Dijksterhuis, E. J. 135n  
 Diké 143  
 Diller, H. 45  
 Diogenés Laertios 54  
 Diogenés z Apollónie 53  
 Diogenés ze Sinópy 144n, 179  
 Dionýsos 85n, 190, 199, 267, 274, 276  
 Dirlmeier, F. 172  
 Diviš, P. 118  
 Duhamel, G. 150  
 Dunandová, F. 249  
 Dürer, A. 153  
  
 Eamon, W. 15, 46, 117  
 Eduard (*Spříznění volbou*) 75  
 Egypt (Egyptané) 52, 57, 87, 112, 138, 221–225, 236, 248–250, 256, 258–260, 264, 268  
 ekologie 141  
 Eleusis (eleusinská mystéria) 55, 71n, 76, 80n, 86, 102, 166n, 251, 263, 273  
 emblémy 102n, 139, 196, 222, 225, 228, 233n, 241n  
 Empedoklés 24, 32–34, 36, 143, 199  
 Éos 242  
 Epicharmos 37  
 epikureismus 43–45, 61n, 101, 137, 140, 144n, 147n, 159n, 182n, 199  
 Epikúros 43n, 61n, 111, 137, 145, 159, 176, 182, 229, 303  
 Ér 62  
 Erós 87, 178  
 Erasistratos 141  
 Eriugena, Jan Scotus 113  
 Eudoxos 109n, 160  
 Euforion 236  
 Euler, L. 186  
 Euripidés 24, 164  
 Eva 99, 102  
 evoluce 27n, 189n  
 experiment, pokusy 43, 46n, 99n, 122–125, 132, 148n, 162, 235–238, 294  
 Ezop 62  
  
 Fäethón 85, 199  
 Faidra 24  
 Falk, J. D. 242  
 Faust 119, 235n, 242, 261  
 fenomén prvotní (*Urphänomen*) 210, 241n, 287  
 Fermat, P. 186  
 Fichte, J. G. 255  
 Ficino, M. 37, 71, 73, 87, 114–116  
 Filón Alexandrijský 31, 51, 56–60, 65, 140, 164, 179, 194  
 Filón z Byzantia 109n  
 Filoponos, Ióannés, viz Ióannés Filoponos  
 Fink, E. 207  
 Firmicus Maternus 91  
 Fox Kellerová, E. 15  
 Frank, L. 17  
 Fridrich II. Štaufský 121  
 Fridrich Vilém II. 252  
 Füssli, H. 226, 249, 306  
*fýsis* 18, 23–26, 31–41, 51n, 55, 58–60, 97n, 102, 158, 185, 201, 214, 223, 238, 256, 281–284, 290  
*fysiologia* 52, 61, 158n  
  
 Galénos 128, 134, 158  
 Galileo 100, 126, 128, 130n, 133, 135n, 161  
 Garin, E. 87, 100, 116  
 Gasquet, J. 217  
 Gassendi, P. 47  
 Gemistos Pléthón, viz Pléthón  
 Gennes, P.-G. de 176  
 George, S. 92  
 Gerhardt, W. 233  
 Giese, T. 161  
 Gille, B. 110  
 Gilson, É. 156

- Ginzburg, C. 15, 102  
 Giorgione 73  
 Giraldu, L. G. 87  
 Gleim, J. W. L. 251  
 Goethe, J. W. 13n, 75, 92n, 146,  
 148n, 174, 188, 190, 195–197, 201,  
 205, 209–213, 215, 225n,  
 233–244, 247n,  
 256, 260–262, 269, 273, 275n,  
 281, 283n, 287, 294n, 305  
 Gorgona 273  
 Goulet, R. 17, 134  
 Granier, J. 265, 267  
 Gravelot, H. 221  
 Griffiths, J. G. 248  
 Grmek, M. D. 122n  
 Grund (základ, příčina) 271–273,  
 278n  
 hádanka, tajemství 12–16, 18n, 27,  
 31, 34, 41–47, 51n, 55, 64, 68, 71,  
 77–80, 86, 93, 97–102, 107, 109,  
 112–114, 116n, 120, 122–124,  
 131–136, 139–141, 146n, 149, 153n,  
 160, 163, 165–170, 172n, 175–178,  
 180, 183n, 194, 196n, 202, 205,  
 208, 210, 213, 215, 221, 224–227,  
 234, 237–241, 244n, 247–249, 251,  
 255n, 260nn, 268nn, 278nn,  
 281nn, 287nn, 292nn  
 Hadotová, I. 17  
 Hadrianus 39, 224  
 Haller, A. von 238  
 Hamann, J. G. 195  
 Hamilton, W. R. 186  
 Harlfinger, D. 17  
 Héfaistos 54, 198, 200  
 Hegel, G. W. F. 255n  
 Heidegger, M. 145, 150, 248,  
 281–285, 291  
 Heisenberg, W. 150  
 Héliady 199  
 Hélios 85, 89  
 Héra 53n  
 Hérakleidés Pontský 160  
 Hérakleitos z Efesu 14, 18n, 23–28,  
 31, 33, 38, 40, 42, 51, 55–58, 61,  
 64n, 68, 70, 72, 77–81, 83, 97, 164,  
 190, 221, 264, 269, 271, 275n,  
 280–284, 291  
 Herder, J. G. 253  
 Hermés 32, 41, 70, 145, 211, 227  
*Hermeticum (Corpus)* 116, 145  
 Hérodotos 23, 249  
 Hérón z Alexandrie 110  
 Hérófilos 141  
 Hésiodos 41, 51, 53, 63, 101, 143, 154  
 Hieroklés z Alexandrie 80n  
 hieroglyf 195–197, 211, 222n, 241n  
 Hierón Syrakúský 110  
 Hippokratés (*Corpus hippocraticum*)  
 32n, 37, 98n, 122, 172, 185  
 hodiny, hodinář 16, 91, 129n, 133n  
 Hoffmann, P. 17  
 Hoffmann, W. 305  
 Hofmannsthal, H. von 286  
 Hogarth, W. 212n, 226–228, 301  
 Hokusai 208  
 Hölderlin, F. 92n, 294  
 Homér (včetně *Ílias*, *Odyssea*) 32,  
 41, 51, 53, 79, 135, 171, 198, 200  
 Homérské hymny 198  
 Hooghe, R. de 224  
 Horatius 227  
 Hórapollón 221  
 Hor 248n  
 Hosemann, A. – v. Osiander A.  
 hrůza, bázeň, strach 44, 61n, 74,  
 191n, 204, 247–263, 266n, 270,  
 276, 279–281, 284n, 294  
 Huizinga, J. 178  
 Humboldt, A. von  
 13n, 204, 225, 233, 295  
 Husserl, E. 202  
 Huxley, A. 150  
 Huygens, C. 130  
 Hyacint 256  
 Hyginus 145

- Hylas 199  
hypotézy 135n, 140, 155–162, 288n
- Chairemón 66  
*Chaldejské věštby* 75, 80, 116  
Charlotta (*Spríznění volbou*) 75  
Chénier, A. 88, 200  
Chevalleyová, C. 150  
Chrysippos 53–55, 167, 182, 190
- Iamblichos 77n, 80–82, 116  
Iapetos 101  
Ikaros 103, 139  
inženýr, konstruktér 109–112,  
119–121, 125–130, 153  
Isis 14n, 18, 72, 78, 131, 138, 145, 196,  
221–229, 233–238, 243, 246,  
248–260, 263, 268n, 271, 273n,  
281, 293, 294n, 299n, 302, 306
- Ióánnés Filoponos 122n  
Iovianus 78  
Iulianus 51, 61, 80–82, 86  
Iuppiter, viz Zeus  
Izák 59, 201
- Jacob, F. 27, 176, 184, 188, 192  
Jacobi, F. H. 243, 251  
Jákob 59  
James, W. 192  
Jankélévitch, V. 279  
Jan Scotus Eriugena – viz Eriugena  
Jeauneau, É. 170  
Jeroným 222  
Jób 16  
Jordanus Nemerarius 118  
Jouanna, J. 164
- Kalypsó 24, 68, 70  
Kant, I. 38, 99, 102, 147, 189, 195,  
204, 209, 239, 241, 247n, 252, 255,  
259, 281, 292  
Karel August 233n  
Kassandra 254  
Kepler 130n, 161, 175
- Kierkegaard, S. 285  
Kircher, A. 224, 299  
Kirké 32  
Kleanthés 54n, 167  
Klee, P. 207, 209, 214  
Klein, R. 71  
kniha (metafora knihy) 195  
Kolótés 61n  
Koperník, M. 161  
Koré 71n, 263, 273  
kosmická extáze 92n, 214–217,  
247n, 257  
kosmoteismus 251, 263  
Kronos 63n, 87, 143  
křesťanství (křesťané) 60, 76n,  
83–86, 91, 99, 101, 119n, 130,  
132nn, 161, 195, 263  
Kybelé 227
- Lacombe de Prézel, H. 225, 259  
Lactantius 58, 130, 166  
La Grange 229, 303  
Laplace, P. S. 137  
Laugierová, S. 17  
Launay, M. B. de 272  
Leeuwenhoek, A. van 131, 174, 226,  
300  
Leibniz, W. G. 111, 137, 186  
Lenoble, R.  
101, 126n, 133, 176, 246, 263  
Leonardo da Vinci 28, 120n, 125,  
153, 212n  
Le Roy, L. 170  
Lessing, G. E. 175n, 251  
Lieberg, G. 199  
Lovejoy, A. O. 187  
Löwith, K. 280  
Lucius (*Zlatý osel*) 224  
Lucretius 43, 130, 144, 147n, 159,  
165, 173, 176, 199–201, 203, 229,  
303  
Lúkianos ze Samostaty 26  
Lunová, C. 17  
Luther, M. 240

- Macrobius 71n, 76, 84n, 223n  
 magnetismus 119n  
 Maia 198  
 Maier, M. 228  
 Mandosio, J.-M. 174  
 Manet, É. 73, 296  
 Manilius 165  
 Marcel, G. 286  
 Marcus Aurelius 27, 39, 158  
 Maricourt, viz Pierre z Maricourtu  
 Mars (planeta) 160  
 Martianus Capella 85  
 Maupertuis, P. L. Moreau de 186, 188  
 Medicejští (rod) 121  
 Mefisto 236n  
 Mendelssohn, M. 251  
 Ménétrier, C. 224  
 Merchantová, C. 15, 125, 137  
 Merkur, viz Hermés  
 Merleau-Ponty, M. 202, 286–290  
 Mersenne, M. 125, 130n, 133, 135  
 Mesomédés 39  
 metafora 15, 46n, 51, 72, 84nn, 91, 93, 100, 107, 130, 167, 174, 185n, 190, 194, 197, 234, 243, 271nn, 292n  
 Meyerstein, F. W. 156  
 Michelangelo 212n  
 Michelet, J. 171  
 mikroskop 127, 131, 149, 226, 292  
 Mikuláš z Oresme 91, 118, 130  
 Mittelstrass, J. 156, 160  
 Mojžíš 112, 134, 280  
 Molière 131  
 Mómos 145  
 Monantheuil, H. de 130  
 Monod, J. 181–184, 293  
 Montaigne, M. de 27, 74  
 Montesquieu, C. de Secondat 275  
 mučení, mučidla 46, 98nn, 124, 143, 148n  
 Músaion 110  
 Músaios 53  
 mylná interpretace 19, 28, 31, 223, 291n  
 mystérium na plném světle 93, 148, 163n, 205n, 235, 239–245  
 mystično (Wittgenstein) 289  
 mýtus 51nn, 60nn, 70nn, 75–93, 103, 143n, 154n, 207n, 235nn, 248, 270  
 nahota, obnaženost 16, 60, 73, 93, 203, 221, 264n, 275, 285  
 Napoleon 137  
 Neit 248  
 Nero 222  
 Newton, I. 91, 126, 130, 137 161n, 200, 235  
 Nietzsche, F. 12, 15, 83, 97, 102, 190n, 193, 207, 248, 254, 264–277 280, 283, 291, 294  
 Novalis 74, 92, 196n, 255–257, 268  
 novoplatonismus (novoplatonikové) 60, 62, 65, 67, 70n, 73, 75, 81–84, 86n, 114nn, 158n, 194, 200, 208  
 Núménios 71n, 76, 80  
 oděv, odívání se 64, 70, 73, 85, 248n  
 Odile (*Sprázněni volbou*) 75  
 Odysseus 24, 41, 70  
 Oetinger, F. C. 118  
 Oidipús 256, 269  
 Ókeanos 198  
 Olympiodóros 70  
*opsis adélón ta fainomena* (viděním nezjevného je zjevné) 45  
 Ordine, N. 17  
 Oready 89  
 Orfeus 51, 53, 63, 80, 97, 101n, 199, 293  
 orfický (postoj) 102–104, 121, 154–157, 181, 202, 271, 293  
 Osiander, A. 161  
 osvěcenství 52, 102, 157, 228, 250  
 Otto, W. 92  
 Ovidius 40, 43, 142n, 146, 199  
 páka 74, 118, 148, 235



- Palissy, B. 127  
 Pan 87, 275  
 pán u vládce přírody (člověk dle Genesis) 101, 126, 132  
 Panaitios 165  
 Panofsky, E. 73, 212  
 Pappos z Alexandrie 110  
 Paracelsus 74, 118, 195  
 Parmenidés 32, 154  
 Pascal, B. 15, 46, 131, 133, 136, 172, 174n, 211, 263  
 Pasifaé 199  
 Pavel 28, 243  
 Persefoné 87  
 pesimismus: dionýský; idealistický; romantický 253, 266–269  
 Peyrard, F. 228, 303  
 Pico della Mirandola, G. 86  
 Picasso, P. 209  
 Pierre z Maricourtu 120  
 pitva 141, 148  
 Platón 19, 32n, 35n, 42, 44, 55, 61–64, 67, 73, 79, 84n, 90, 101, 103, 109n, 113, 132, 153, 154–157, 160, 163, 172, 174, 177–179, 187, 194, 198, 200, 248  
 platonismus (platonikové) 43n, 52, 55n, 61n, 64, 83n, 97, 110, 157n, 167, 178, 182  
 Plautus 100  
 Pléthón, Gemistos 86  
 Plinius Starší 39, 43, 46, 142n, 146, 160, 168, 190–192  
 Plótinos 61, 69, 73n, 79, 81, 114n, 187, 194, 196, 208, 284  
 Plútarchos z Chairóneie 14, 52, 109n, 132, 163, 179, 248–250, 293  
 Poe, E. A. 201  
 pokusy, viz experiment  
*Politikos* (mýtus v Platónově dialogu) 90, 92, 103  
 Poliziano, A. 86  
 polyteismus 77; básnický 92n  
 Polyxené 254  
 Pomeau, R. 228  
 Porfyrios 51, 61–72, 74–82, 84, 86, 91, 116, 134, 236  
 Portmann, A. 207  
 Poseidón 54  
 Poseidónios 110, 142, 144  
 pravda 253–255, 265–277, 283;  
 a Příroda 58n, 229, 275;  
 dvojí pravda 52, 86;  
 ve studni (v hlubině) 58n, 140, 148, 163;  
 dcera času 163–176  
 Priamos 254  
 Primer, I. 249  
 princip: kompenzace 187n;  
 nejmenší akce 186;  
 rovnováhy / úplnosti 187;  
 spojitosti 186n;  
 úspornosti 186, 188  
 Priscianus 170  
 Proklos 64, 81n, 156–158, 194, 248n  
 Prométheus 41, 97, 101, 103, 119, 139, 145, 183, 199, 242, 292  
 prométheovský (postoj) 101–104, 107, 126, 139–150, 176, 181, 202, 271, 292  
 Proserpina, viz Koré  
 Próteus 87  
 příroda: bohyně 14n, 39n, 126, 131, 138, 195n, 221nn;  
 a umění 35–38; 108, 114, 119, 129, 146, 205–210, 237, 294;  
 hymny na přírodu 39n;  
 maximy přírody 37n, 153, 196;  
 příroda jako matka 39n, 126, 143n, 146, 246, 249, 251n, 273;  
 stud přírody 71n, 264n, 269n, 280n;  
 lůno přírody 92, 112–114, 117, 124, 170, 209, 257;  
 šlépěje přírody 228, 252n  
 přítomnost (existenciální) 92n, 210, 246n, 261n, 282, 285n  
 Ptolemaios 101, 122, 128, 182

- Ptolemaiovcí 110, 121  
 Pudentilla 112  
 Purkyně, J.  
 Pythagoras 43  
 pythagorejci 63, 200, 223  
  
 Rabelais, F. 127  
 Rafael 222, 298  
 Ravaissón, F. 28, 213n  
 Re 248  
 Rebeka 201  
 Reinhold, K. L. 250, 254  
 Renaut, A. 281, 284  
 revoluce: francouzská 88, 221, 228,  
     252; vědeckotechnická,  
     mechanická 42, 121, 125–128,  
     131n, 137n, 153, 246, 292n  
 Rilke, R. M. 27, 92, 102, 150, 198,  
     208  
 Ripa, C. 221  
 Robinet, J.-B. 188, 190  
 Rohde, E. 273  
 Ronsard, P. 87, 102  
 Rösler, G. F. 118  
 Rousseau, J.-J. 92n, 97, 146–148,  
     247, 269, 273, 294  
 Rubens, P. P. 227  
 Rudolf II. 175  
 Runge, P. O. 211, 216  
 Ryckmans, P. 209, 215  
  
 Saint-Hilaire, G. 188  
 Saint-Sernin, B. de 15n  
 Sambucus, I. 222  
 Santayana, G. 12  
 Sarapis 223  
 Sartre, J.-P. 274, 285n  
 Saturn 135  
 sedmero mudrců 19, 111, 144  
 Segner, J. A. von 228, 249, 252, 259,  
     302  
 Segonds, A.-P. 17  
 Seléné 89  
 Semelé 85  
 semenná příčina 53, 112n, 166, 292  
  
 Seneca 39, 42–45, 54, 59, 97, 102,  
     136, 139, 142, 144, 146, 153, 158,  
     163, 165–171, 173–175, 179n, 190,  
     192, 203, 259, 263  
 Seth, viz Sutech  
 Seznec, J. 84  
 Sfinga 234, 256, 268–270  
 Schelling, F. W. J. 197, 201, 247n,  
     255n, 276, 278–282, 284n, 294  
 Schiller, F. 88, 90–93, 247, 253–255,  
     257, 259, 268n, 271, 275  
 Schlegel, F. 255, 257n, 268  
 Schneider, K. 92  
 Schopenhauer, A. 205, 206, 260,  
     266, 269, 274, 276, 280, 289  
 Shaftesbury, A. A. Cooper 224  
 Shakespeare, W. 26  
 signatura 118, 195–197, 242  
 Silén 199  
 Simonová, S. 17  
 Simplikios 109, 157, 160, 180  
 Sofie 257  
 Sofoklés 25n, 164, 173  
 Sókratés 19, 34, 97, 138, 141, 155,  
     177n  
 Solón 144  
 spolu-zrození (*co-naissance*) 154,  
     201, 215  
 smrt a život 24–28, 39n, 293  
 soudní proces 98–100, 124, 292  
 Spencer, J. 250  
 Spenser, E. 224, 263  
 Spinoza, B. 205, 251, 289  
 Stahl, G. E. 100  
 stárnutí světa 144  
 Stock, B. 17  
 stoicismus (stoikové) 38n, 43n, 45,  
     52–60, 62, 65n, 97, 101, 110, 112n,  
     136, 144, 153, 158, 163, 165–167,  
     182n, 190n, 194  
 Stolberg, F. L. 247  
 Strabón 55, 158  
 strach, viz hrůza, bázeň, strach  
 Stratón z Lampsaku 122

- sub speciae aeternitatis* (z pohledu věčnosti) 205, 276, 289
- Sulzer, J. G. 262
- sup 221n, 226
- Su-Š' 215
- Sutech 248
- svět jako stroj 103, 126, 129n, 132n, 137
- symbol 14, 16, 52, 57–59, 63, 65, 70n, 73, 77, 80n, 87, 116, 139, 195n, 202, 210n, 214, 221–229, 233–236, 241n, 246, 248, 259, 270n, 294n,
- symbolismus G. F. Creuzera 235n
- Symmachus 78n
- Synesios 71
- Š'-Tchao 209, 215
- Šalamoun 124
- Taton, R. 120
- technika 35n, 41n, 98, 100n, 103, 107–112, 118–121, 127nn, 138, 141–145, 147, 150, 153n, 164n, 169, 172n, 183, 202, 209n, 255, 291–293
- teleskop 127, 131, 149
- teologie 51–55, 62–67, 80–83, 87, 133–137, 161
- Thalés z Milétu 111
- Theagenés z Rhégia 53
- Theiler, W. 90
- Themistios 51, 61, 78–80
- Theofrastos 157
- Thorvaldsen, B. 14, 225, 295
- Thuillier, J. 17
- Tintoretto 217
- Tizian 73, 296n
- tolerance 78n
- Toricelli, E. 100
- Tribolo, N. 222, 228n, 299
- Tsouyopoulosová, N. 122
- umění 34–38, 108nn, 114n, 118n, 129, 146, 154, 201, 206–208, 234, 264, 267, 275n, 294
- Ungeheuer* (monstrózní, obrovský) 260
- Úranos 52, 63n, 87
- Urphänomen*, viz fenomén prvotní úzkost 133, 182n, 245n, 248, 250, 257, 260nn, 278–281, 284–286, 291n
- Valéry, P. 207
- Van Gogh, T. 216
- Van Gogh, V. 216n, 294
- Varro 81
- vědecký výzkum 133, 140n, 225n, 288;
- kolektivní 124n, 127n, 174n;
- objektivita a nezaújatost vědy 101, 141–144, 155n, 165, 167, 177–183, 293;
- užitkovost vědy 101, 182n
- Venuše, viz Afrodité; Venuše (planeta) 160
- Vergilius 171, 199, 227
- Veritas filia temporis* – viz pravda
- Victorinus, viz Marius Victorinus
- Vigne, É. 17
- Vilém z Auvergne 114
- Vilém z Conches 71, 85n
- Vives, J. L. 127
- vnímání (percepce): estetické 92, 126, 149, 202–217, 246n, 289;
- nezaujaté 289
- vnitřek – vnějšek 39, 135, 236, 238n, 240, 256
- Voltaire 129n, 186
- vznešené, vznešeno 203n, 258–263, 276
- Waelhens, A. de 284n
- Wagner, R. 264n, 274
- Wahl, J. 284n
- Warburton, W. 250
- Willemer, M. von 244
- Winckelmann, J. J. 92
- Wind, E. 73
- Wittgenstein, L. 189, 287–290

Xenofanés 52n, 154, 164, 174

Xenofón 141

Xenokratés 53

záhada, viz hádanka

závoj, zahalování, odhalování

14–16, 18, 24, 38, 52, 63, 65, 68nn,  
97n, 124, 131, 141, 146n, 150, 154,  
163n, 173n, 224–229, 233–246,  
253–258, 263, 267–275, 281–283

Zenón 54

Zeus 38n, 40n, 53–55, 63n, 85, 87,  
101, 135, 145, 163, 182

zlatý věk 110n, 142–144, 147, 199

Zulejka 244

ženství 15, 72n, 171, 185, 190, 210,  
221nn, 244, 249, 256n, 265, 271nn

# Pierre Hadot

---

## Závoj Isidin

E S E J O D Ě J I N Á C H  
I D E J E P Ř Í R O D Y

Z francouzského originálu Le voile d'Isis.

Essai sur l'histoire de l'idée de Nature,  
vydaného nakladatelstvím Gallimard  
roku 2004, přeložila Magdalena Křížová

Rejstřík zpracoval David Sanetrník

Obálku a grafickou úpravu

navrhl Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2010 jako svou 938. publikaci

Odpovědný redaktor Martin Žemla

Vydání první. Stran 376

Vytiskla tiskárna Finidr, spol. s r. o.

Doporučená cena 398 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: [info@ivysehrad.cz](mailto:info@ivysehrad.cz)

[www.ivysehrad.cz](http://www.ivysehrad.cz)

ISBN 978-80-7429-013-8